

Thomas Sehested

Norgeshjælpen

– den danske bistand til Norge under 2. Verdenskrig

Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde

Norgheshjælpen

Thomas Sehested

Norgeshjælpen

*– den danske bistand til Norge
under 2. Verdenskrig*

Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde

Norgeshjælpen

– den danske bistand til Norge under 2. Verdenskrig
© Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde og forfatteren
Produktion: Sebro & Sehested
Grafisk tilrettelægning og sats: Dorthe Hallin
Repro og tryk: Søborg Repro Center A/S
Printed in Denmark 2000
ISBN 87-89440-16-8

Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde

Lysebu
Lysebuveien 12
Postbox 109 Holmenkollen
N-0324 Oslo
Tlf: +47 22 14 23 90
Fax: +47 22 49 43 06

Schæffergården
Ermelundsvej 105
Postboks 85
DK-2820 Gentofte
Tlf: +45 39 65 82 65
Fax: +45 39 68 16 93

Bagsiden: Norgeshjælpen fejres på Danmarks nationaldag, grundlovsdag, i Oslos centrum den 5. juni 1945. Fotografierne er taget af amatørornitologen Thorolf Østmo. Efter krigsudbruddet kunne private ikke længere købe farvefilm, men til videnskabeligt brug kunne der fortsat skaffes film. Det zoologiske museum i Oslo var interesseret i Østmøs billeder, og da han fortsatte med fuglefotograferingen, havde han adgang til farvefilm resten af krigen. Da befrielsen kom i maj 1945 lod Østmo fugle være fugle og begyndte i stedet at fotografere *frijjeringen* i farver.

Universitetsbiblioteket i Oslo
Krigstrykksamlingen

Bogens øvrige illustrationer stammer fra Schæffergårdens arkiv.

Indhold

Forord	7
Indledning	9
Danskernes viden om Norge under 2. Verdenskrig	
Indskrænkninger i informationerne	12
Aviser	14
Tidsskrifter og blade	15
Foreninger, møder og forsamlinger	17
Opfattelsen af Norge	19
Norgehjælpens danske historie	
De norsksindede kredse	22
Den Norske Damekomité	23
Norgesfonden	26
Lokalafdelingerne	28
Skoleindsamlingerne	28
Fadderskaberne	29
Gavepakkerne til Norge	31
Statens bidrag	33
Norgeshjælpen og Dansk Røde Kors	36
Danskerne og Norgeshjælpen	36
Hverdagen i Danmark under besættelsen	
Forsyningssituationen	39
Rationering	40
Lønninger	41
Levevilkår under besættelsen	42
Norge under tysk besættelse	
Det norske problem	43
Forsyningsdepartementet	44

Situationen efter 9. april	44
Fiskeriet	46
Resultaterne af den tyske fødevarepolitik	47
Det tyske forbrug	48
Forsyningspolitikken	48
Forsyning og rationering	49
Færre kalorier	51

Fordeling af hjælpen

Gavepakker	53
Engrosforsendelser	54
Vejledning for uddeling	56
A-hjælp: politisk hjælp?	57
B-hjælp: danskesuppen	58
C-hjælp: de syge	60
D-hjælp: de gamle	61
E-hjælp: de værdigt trængende	62
F-hjælp: studenterne	62
Funktionærhjælpen	63
Konflikten med Svenskehjælpen	64
Samlet oversigt	65

Ernæring og sundhed i Norge

Sunde krigsår?	66
Sygelighed	67
Dødelighed	68
Sammenhængen mellem ernæring og sundhed	69

Dansk statsstøtte og tysk viden

Handelsaftaleudvalget	71
Øget statshjælp	72
Tyske krav i Norge	75
Øget konfrontation	77
Omfanget af den tyske kontrol	78
Julepakkerne beslægtedes	78
Norgeshjælpens nytte	80

Norgeshjælpens betydning

Hjælpens virkning	83
Arven fra Norgeshjælpen	84

Forord

Denne bog er resultatet af en undersøgelse af Norgeshjælpen, som jeg påbegyndte i februar 1995, og som i en anden udgave end den foreliggende blev indleveret som speciale i december 1996 på Institut for Historie, Københavns Universitet. Undersøgelsens formål har været at forske i forhistorien bag oprettelsen af Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde i 1946. At der i det hele taget kom en undersøgelse i stand, skyldes en bevilling fra Topdanmark Fonden.

Jeg er Fondet for Dansk-Norsk Samarbejdes daværende formand, Jørn Lund, taknemmelig for den tillid, han har vist mig. Undervejs har jeg været i kontakt med en del af de mennesker, der kendte til arbejdet med at sende fødevarer til Norge. Jeg skylder derfor en tak til Carl Hammerich, Bente Heltoft, Dagfinn Hauge, Emma Petersen, Hjørdis Sverdrup Jensen og Eva Høeg Hagen. Desuden har Merete Harding hjulpet med korrekturlæsning, gode råd og velvalgt vejledning. Ane Børup har gennemlæst manuskriptet og givet uundværlige kommentarer til sprog og indhold.

Indledning

Der er ikke megen indbygget dramatik i beretninger om humanitære indsamlinger; ingen storslåede enkeltepisoder og kan få dramatiske scenarier, der kan give fortællingen liv. I hjælpearbejde er der muligvis kun enkelte helte og skurke, og i indsamlingsarbejde drejer det sig især om hårdt og vedholdende arbejde, et fornuftigt administrationsapparat og dertil en portion idealisme. Humanitære indsamlinger kan imidlertid være med til at gøre os klogere på det samfund, de er en del af. For hvad er det, man hjælper med, hvem er det, man ønsker at hjælpe, hvem støtter indsamlingerne, og hvorfor gør de det?

Indsamlinger til velgørende formål er blevet en del af vores hverdag. Når det ringer på døren, og fx Røde Kors beder om penge til humanitært arbejde, ved vi gennem aviser, radio og tv, at der er mange, som har hårdt brug for basale ting som mad og tøj. Vores overflod er stor, og vi føler en forpligtelse til at hjælpe, hvor vi kan. Om ikke andet hjælper vi for at dulme vores dårlige samvittighed – for dog at gøre noget.

At indsamlinger til hjælp for andre lande er blevet en dagligdags begivenhed, er et fænomen, som først er slået igennem i tiden efter 2. Verdenskrig. I Danmark findes der kun få eksempler på den type indsamlinger før 1945, men der findes ét eksempel, som er enestående. En af de første store danske landsindsamlinger var Norgeshjælpen, der fandt sted under 2. Verdenskrig. I Norge er den kendt som Danskehjælpen. Norgeshjælpen begynde i 1941 på initiativ af en privat forening, der samlede penge ind for at sende hjælp i form af tøj, madvarer og medicin til de krigsramte nordmænd, der led under manglen på især brændsel, fødevarer og tøj. Omfanget af Norgeshjælpen svarer til, at der, fra den første pakke blev sendt i 1941, til den sidste ladning blev losset i 1945, hver

Den glade „Oslogutt“ blev et af Norgeshjælpen's kendteste ansigter i såvel Norge som Danmark. Fotografiet fra 1943 blev bl.a. brugt på postkort og på hæfter, der blev runddelt ved indsamlingerne i Danmark.

eneste dag blev afsendt mere end 22 tons fødevarer fra Danmark til Norge. Efter krigen blev de samlede omkostninger gjort op. Norgeshjælpens totale regnskab var på mere end 42 mio. danske kroner. Beløbet kan vanskeligt omregnes, men skønsmæssigt svarer det til 640 mio. kroner målt i 1999-priser.

Selv om Norgeshjælpen altså var meget omfattende, findes der ingen historiske fremstillinger af hjælpen. I bøger om Danmark og Norge under 2. Verdenskrig omtales den kun sjældent, og hvis den gør, så er det stort set kun i form af enkelte stikord. Den eneste undtagelse fra denne regel er *Boken om Danskehjælpen*, som folkene bag Norgeshjælpen udgav i 1947, men den bærer til gengæld præg af at være et indadskuende og temmelig ukritisk hyldestskrift. I artiklen om Borghild Hammerich i *Dansk Biografisk Leksikon* (1979-) fandt man også plads til at hylde hovedkvinden bag Norgeshjælpen: „Borghild Hammerich var i dette arbejde en ildsjæl, utrættelig og dristig over for de myndigheder i Norge der enten sympatiserede med besættelsesmagten eller af angst for konsekvenserne var følgagtige ...“ Og videre hedder det: „Temperamentsfuld og impulsiv gik hun til modangreb, da man fra værnemagtens side søgte at standse hende – og duperede dem til retræte.“ I arbejdet med det dansk-norske samarbejde beskrives hun som: „Stejl, men inspirerende, iderig og ukuelig i sin virkestrang ...“ Den stereotype beskrivelse af Borghild Hammerich genfindes flere steder, og den er kendetegnende for en efterkrigsretorik, som næsten altid er blevet Norgeshjælpen til del. Jeg håber i det følgende, at komme lidt nærmere i redegørelsen for Norgeshjælpens tilblivelse.

Det enestående ved Norgeshjælpen var dens store omfang og dét, at det skete under de særlige vilkår, som herskede under 2. Verdenskrig. Et andet kendetegn ved den danske hjælp var, at den i modsætning til et tilsvarende hjælpearbejde i Sverige begyndte i private kredse. Foruden de private penge bidrog den danske stat fra 1944 med store summer. Norgeshjælpen var dermed en forløber for den danske stats senere engagementer i ulandshjælp, for det var første gang, det officielle Danmark i større omfang engagerede sig i nødhjælpsarbejde i udlandet.

Blandt de spørgsmål, jeg tager op i bogen, er: Hvilken baggrund havde initiativtagerne, og hvilke interesser havde de i

at iværksætte Norgeshjælpen? Hvad var det for motiver, der lå bag de private og offentlige pengegaver til hjælpearbejdet? Da både tyske og danske myndigheder gav tilladelse til udførelserne, var det ikke alene bidragyderne, som gjorde hjælpearbejdet muligt. Derfor er det også vigtigt at få belyst, hvilke motiver myndighederne havde for at acceptere denne særlige danske eksport til Norge. Som det senere vil fremgå, ved vi nu, at tyskerne kendte til Norgeshjælpen, men hvorfor tillod de den, og hvad var deres interesser i at lade hjælpearbejdet fortsætte?

Jeg har desuden undersøgt de danske og de norske levevilkår under 2. Verdenskrig, for hvordan var det muligt for danske familier og virksomheder at give penge til Norge? Selv om forholdene i Danmark på mange måder var mindre alvorlige end i Norge, var det dog immervæk krisetider. Ved at se nærmere på levevilkårene i Norge kan vi få svar på, om Norgeshjælpens havde nogen betydning for den norske folkesundhed. Blev nordmændene mindre syge, end de ellers ville være blevet, fordi de modtog gavepakker med danske madvarer?

Under besættelsen var der i Danmark flere initiativer, der havde til formål at hjælpe det betrængte Norge. I 1944 sendte Dansk Røde Kors bl.a. senge til et lazaret i Trondheim og forsynede Norsk Røde Kors med store mængder af madvarer. Et andet initiativ udgik fra Foreningen Norden, der afholdt indsamlinger til fordel for Norge. Disse initiativer var et led i Norgeshjælpen – samtidens betegnelse for alle de danske initiativer under besættelsen, der havde til formål at bistå Norge med hjælp. Jeg har valgt at koncentrere mig om den del af Norgeshjælpen, der udsprang fra Den Norske Damekomité og Norgesfondens; det var denne hjælp, der var langt den største.

Danskernes viden om Norge under 2. Verdenskrig

Da tyske tropper den 9. april 1940 gik ind i Danmark og Norge, blev de to lande direkte involveret i 2. Verdenskrig. Men selv om besættelsesmagten var den samme, påvirkede det landene meget forskelligt. I Danmark kom det på nær nogle småtræfninger ikke til kamp, og konge og regering vedblev at fungere; regeringen i hvert fald indtil den 29. august 1943, da et administrationsstyre, Departementscheffstyret, overtog den praktiske forvaltning af Danmark. I Norge derimod var der i mere end to måneder regulær krig, og kongen og regeringen flygtede til London. I de næste fem år var Danmark og Norge som de eneste lande i Norden underlagt det nazistiske Tysklands direkte kontrol, og dermed delte landene et skæbnefællesskab, som ikke kun på det officielle plan medførte nye tider, men som også for befolkningerne betød en dramatisk ændring af hverdagen.

Da man i 1941 begyndte at sende fødevarer til nordmændene, var det fordi, man vidste, at der var mangel på mad. Men hvad og hvor meget vidste man i Danmark om situationen i Norge, og hvor stammede denne viden fra? Ikke alene havde krigen isoleret de nordiske lande indbyrdes; der var også lagt bånd på nyhedsformidlingen mellem landene. Der rejser sig derfor spørgsmålet: Hvilke muligheder havde danskerne for at holde sig orienteret om forholdene i Norge, og hvad var hovedindholdet i de informationer, der var til rådighed?

Indskrænkninger i informationerne

Kommunikationsmulighederne i Danmark var under besættelsen meget anderledes, end de havde været før 2. Verdenskrigs udbrud. Medierne havde begrænsede ytringsmuligheder. De præcise instrukser for, hvad der måtte og ikke måtte

skrives, var strengt fortrolige, men alligevel var de overordnede linjer for indskrænkningerne blevet offentliggjort, og det var almindelig kendt blandt danskerne, at pressen var under kontrol, og at den ikke kunne berette om alle forhold med lige stor præcision.

Den ufri presse medførte, at der var en større efterspørgsel efter information og viden, som ikke var kontrolleret. Den truende situation, som krigen skabte, var sammen med en almindelige uvished og utryghed med til at skabe en situation, hvor der var et påtrængende behov for at holde sig orienteret, for at beskæftige sig med store spørgsmål som nationernes overlevelse, Europa og verdens fremtid og i det hele taget for at følge med i, hvordan fronterne udviklede sig under krigen.

Nyhederne i dagpressen blev suppleret af tidsskrifter, tryksager og småtryk, som florerede i vekslende oplag. De faglige sammenslutningers tidsskrifter var ofte godt orienteret via kontakter til Norge, som til en vis grad blev bevaret gennem besættelsen. Efterhånden som den illegale presse fra en spæd begyndelse i 1941-42 voksede i oplag og gennemslagskraft, forsynedes læserne med beretninger, som det var de kontrollerede dagblade beskåret at bringe. Det gjaldt også nyheder og artikler om norske forhold, også selv om disse var del af en dansk politisk debat, snarere end der var tale om egentlig nyhedsformidling om Norge.

Ved siden af de trykte medier blev en del information om Norge formidlet mundtligt. Det skete ved foredrag, ikke mindst i det rige foreningsliv, hvor Norden var et af de mest populære temaer. Foredragsholderne havde deres viden fra svenske aviser, BBC-radio og rejser i Norge og desuden gennem personlig kontakt med norske fagfæller og venner. Nationalbankdirektør C.V. Bramsnæs var fx krigen igennem i kontakt med sin norske kollega, Nikolai Rygg. De var tillige formænd for Foreningen Norden i hhv. Danmark og Norge.

Oplysninger om norske forhold kunne også komme fra det norske miljø i Danmark, bl.a. gennem de organisationer, der stod bag Norgeshjælpen. Forbindelserne, som blev vedligeholdt via familie, venner og bekendte i Norge, gav god viden om, hvordan hverdagen formede sig. Den indførte brevcensur mellem Norge og Danmark viste sig i øvrigt ikke at være nogen hindring for, at oplysninger om fødevarer-situationen i Norge blev kendt i Danmark.

FOR NORGES BØRN

SØBLESFONDEN · SKOLEBØKSAMLINGEN

Forsiden af et fadderskabsbevis fra 1944, der blev brugt ved skoleindsamlingerne. Tegningen af den alvorstunge norske pige er udført af Aage Sikker Hansen. Bagsiden var beregnet til opklæbning af 12 fadderskabsmærker a tre kroner, hvilket dækkede omkostningerne ved at bespise et norsk barn med daglig havresuppe i en måned. Inde i folderen står bl.a.: „Det lyder af så lidt med den havresuppe i danske øren. Men det har klang i norske! Den betyder for tusinder af børn øget sundhed og kraft til at stå denne hårde tid igennem.“

Aviser

En af mulighederne for at holde sig orienteret var gennem dagspressen. De danske medier var indtil den 29. august 1943 ikke underlagt direkte censur, men alligevel kunne man indtil da ikke rapportere frit om hvad som helst og fx ikke om forholdene i Norge. Fra besættelsens begyndelse stod det klart, at de tyske myndigheder ønskede en eller anden form for kontrol og indflydelse på pressen. Under den såkaldt kollegiale presseordning fungerede Udenrigsministeriets Pressebureau, UP, som bindeled og moderator mellem besættelsesmagten og pressen og havde indtil august 1943 til opgave at tilpasse nyhedsformidlingen til de stadigt skærpede tyske krav. Det drejede sig ikke alene om tyske krav til pressen, men også om at håndhæve den interesse, som samarbejdspolitikens danske udøvere havde i en besindig presse. Samarbejdspolitikken havde som forudsætning, at der var nogenlunde ro i befolkningen, så produktion og hverdagsliv kunne fortsætte så uanfægtet af besættelsen som muligt. For at nå det mål var det nødvendigt, at medierne ikke opildnede befolkningen til uro.

Til at begynde med var kravene til de danske medier moderate, men efterhånden voksede de tyske fordringer, og fra den 12. oktober 1940 var det udelukkende tilladt at gengive nyheder om Norge, når de stammede fra de nazistisk kontrollerede Norsk Telegrambureau og Deutsches Nachrichtembüro. I UP var man meget opmærksom på danskernes store interesse for de norske forhold, og man vidste, at emnet var stærkt følelsesladet. Sammen med bl.a. postcensur og begrænsede udrejsetilladelser for danskere og nordmænd var oplysninger om norske forhold til en vis grad under besættelsesmagtens kontrol, og fra tysk og dansk side var man meget opmærksom på signaler fra Norge, som kunne tolkes i en uønsket retning.

Der var groft sagt to typer officielle nyheder fra Norge: de politiske nyheder og så beretninger om utilstrækkelige fødevarerforsyninger. De politiske nyheder var i klart overtal.

I den norske okkupations første tre år bragte den danske presse mange af de politiske nøglebegivenheder. Da Reichskommissar Josef Terboven, der var leder af den tyske besættelse i Norge, i september 1940 afsatte Stortinget og kong Haakon 7. samt forbød politiske partier med undtagelse af det

norske nazistparti, Nasjonal Samling, NS, kunne det kort efter læses i danske aviser. I 1941 tog nazificeringskampagnerne for alvor fart, og også denne del af den norske okkupationshistorie blev trykt i danske aviser og tidsskrifter. I begyndelsen af september samme år blev lederen af Nasjonal Samling Vidkun Quisling i flere danske aviser citeret for, at embedsmændene i den norske administration måtte udskiftes, hvis de ikke fulgte fædrelandets, dvs. Nasjonal Samlings, interesser. I Politiken den 6. september blev han citeret for at have sagt: „Denne udrensning foregår planmæssigt, og den vil blive gennemført til det yderste.“

De danske avisers omtale af den norske forsyningsituation var især fra foråret 1941 et problem for UP. I april 1941 blev det henstillet til redaktionerne: „... at problemer om forsyningsvanskeligheder [i Norge] af den ene eller anden art må behandles med største varsomhed for ikke at lokaltprægede forhold skal give anledning til mistydninger og navnlig til en for stor pessimistisk vurdering hos læserne af situationen i Norge.“ På trods af advarslerne fortsatte pressen med negative vurderinger. Den 13. august 1941 skrev Politiken fx, at Oslo havde oplevet kødløse måneder, og et halvt års tid efter, den 10. januar, berettede danske aviser om, at der i Norge var indført fire kødløse dage om ugen, hvor butikker og restauranter ikke måtte sælge eller tilberede kødvarer. Det var en væsentligt hårdere situation end i Danmark, hvor der kun var indført én kødløs dag om ugen. Om kartoffelsituationen skrev danske aviser den 30. januar 1942, at der var indført ugentlige rationer på 1,5 kg pr. person, og den 11. marts kunne man læse, hvordan kartoffelsalget i Oslo var blevet suspenderet i en treugers periode for at sikre en tilstrækkelig mængde læggekartofler. I Danmark blev kartofler ikke omfattet rationeringssystemet, så for danske læsere var krisetegnene i Norge tydelige og skræmmende.

Tidsskrifter og blade

Formelt set var tidsskrifter og fagblade underlagt de samme restriktioner som dagbladene, men alligevel skrev fagbladene mere om Norge, end aviserne gjorde. Dette gjaldt især de blade, der fulgte de norske faggrupper som fx præster og lærere, der var udsat for stærkest pres fra de norske nazisters side.

I Præsteforeningens Blad kunne man fra foråret 1942 følge, hvordan uoverensstemmelserne i Norge tårnede sig op mellem et flertal af præster og biskopper på den ene side og Kirke- og undervisningsdepartementet, ledet af Nasjonal Samling, på den anden. Den 13. marts omtalte bladet en episode i Trondheim, hvor domprovst Arne Fjellbu blev tvunget ud af kirken for at blive erstattet med en præst med nazistiske sympatier, og den 14. august 1942 kunne man læse om, at general Nicolaus von Falkenhorst, Tyskland øverste militære leder i Norge, og Reichskommissar Terboven var uenige om, hvordan den norske *nyordning*, dvs. nazificering, burde forme sig.

I foråret 1942 blev der i Præsteforeningens Blad opfordret til pinsekollekt i Danmark: „Fra Norge har dette blad bragt en del af kirkekampens dokumenter. Men også krigen har hærgnet Norge ...“ Videre hed det: „Levedsmiddelsituationen er meget vanskelig. Norge trænger til hjælp og et broderligt håndslag.“ Ved en efterfølgende juleindsamling samme år blev det fortalt, hvordan man kunne hjælpe med at gøre nordmændenes ernæringsituation bedre. „Der har nu vist sig en farbar udvej for at sende havregryn, tømælk, tørrede grøntsager og lign. til Norge, hvor der hersker bitter nød.“ At det lykkedes at holde præstestanden så godt orienteret, skyldes bl.a., at reglerne fra UP blev overtrådt. De kilder, Præsteforeningens Blad benyttede sig af for at skaffe viden om forholdene i Norge, var bl.a. breve fragtet til Danmark af norske søfolk, oplysninger fra folkene bag Norgeshjælpen og aflytning af BBC's udsendelser. Efter en bøde og flere advarsler fra UP ophørte Præsteforeningens Blad fra november 1942 med at bringe andet end officielt stof om Norge. De danske folkekirkepræster var altså indtil da godt underrettet om tingenes tilstand i Norge, især hvad angik striden mellem Nasjonal Samling og præsterne. I hvor høj grad budskabet blev givet videre gennem kirken ved prædikener mv. vides ikke, men opfordringen til en indsamling til fordel for Norge i 1942 viser, at man i kirkelige kredse i Danmark kendte til forsyningsproblemerne i Norge, og at man ønskede at gøre noget for at afhjælpe dem.

I bladet Gymnasieskolen kunne danske gymnasielærere i 1942 følge de konflikter, der opstod, da de norske nazister i Nasjonal Samling forsøgte at overtage styringen af skolevæsenet. Den 24. februar bragte bladet et norsk telegram, der for-

talte, at udmeldelser af den NS-kontrollerede Norges Lærerforening ville blive opfattet som en afskedsansøgning. Samtidig måtte de, der udmeldte sig, være indstillet på tvangsarbejde i Nordnorge. Den 20. april blev et NS-program om-talt, hvori der stod, at lærebøgerne i skolerne stod for udskiftning med nogen, der passede til de nye tider og de nye idéer.

Foreninger, møder og forsamlinger

„Det er blevet så moderne at tale om Norden“ begyndte den travle foredragsholder Peter de Hemmer Gudme en tale ved et møde i Dansk-nordisk Ungdomsforbund i marts 1942. „Ved talrige møder som dette beruser vi os i nordisk tale, nordiske sange, nordiske flag og nordiske våben ...“ Norden var på dagsordenen, og den folkelige interesse for Norden nærmest eksploderede; måske mere i Danmark end i noget andet nordisk land. Det historiske og kulturelle slægtskab gjorde, at man nærrede en særlig bekymring og interesse for Norge og nordmændene, men opmærksomheden omkring det norske var også båret af, at landet mod nord havde relevans for Danmark. Hvem kunne vide, om de barske forhold ikke også vil-le nå Danmark?

Den danske afdeling af Foreningen Norden havde i 1939 ca. 3000 medlemmer, men i løbet af besættelsen voksede medlemstallet til omtrent 50.000. Foreningen Det Frie Nord havde i juli 1943 15.000 medlemmer, og Dansk-nordisk Ungdomsforbund havde i foråret 1943 35.000 ordinære medlemmer, hvortil kom 20.000 kollektive medlemskaber.

De mange foreninger og møderækker var en form for væk-kelse, der var en reaktion på noget af den usikkerhed, der op-stod pga. besættelsen, og som fik mange til at søge sammen i fællesskaber. Besættelsen var ikke alene en politisk og øko-nomisk brydningstid, men også psykologisk og ideologisk var der brug for på ny at orientere sig i en verden, der ikke var den samme som før krigen. For mange betød det, at man søg-te at finde frem til, hvad der var særligt dansk: Hvad var det, der gjorde danskheden til noget særligt? Svaret på det spørgs-mål blev bl.a. søgt besvaret ved hjælp af historien, og her blev Norden og det nordiske kulturelle, politiske og sproglige fæl-lesskab fremhævet som et element i dansk kultur og dansk identitet, der var anderledes end, og som stod i modsætning

til, centraleuropæisk og især tysk tænkning. I den begrænsede nyhedsstrøm fra de kontrollerede medier kom de norske og nordisk-orienterede foreninger endvidere til at spille en vigtig rolle som formidler af nyheder om forholdene i Norge.

Et af eksemplerne på denne nationale orientering var interessen for historikeren, foredragsholderen og debattøren Vilhelm la Cour. Han var født i 1883, og han havde længe været meget aktiv i diskussionerne om Sønderjylland og grænsespørgsmålet ved genforeningen i 1920; bl.a. var han redaktør af bladet Grænsevagten. La Cour var kendt som en stærkt nationalt sindet historiker, der med begrebet *dansk folkebyrd* netop havde søgt at indkredse det særligt danske. Vilhelm la Cours historiske interesse var også rettet mod nordisk historie, og i værket *To Brødre* fra 1943 behandler han forholdet mellem Danmark og Norge i 1700-tallet. Bogen er dedikeret „Tre norske kvinder, jeg beundrer“. Beundringen var rettet mod de tre kvindelige hovedpersoner i Norgeshjælpen, Borghild Hammerich, Petra Sletten samt Asbjørg la Cour, som han var gift med. I januar 1941 var Vilhelm la Cour forfatter af og medunderskriver på en opfordring til at støtte Norgeshjælpen: „Forholdene i Norge er ubeskriveligt hårde for alle de krigsramte. Mangfoldige tusinder har mistet alt, og landets egen vareknaphed har hindret, at selv de nødvendigeste ting har kunnet fremskaffes bare nogenlunde tilstrækkeligt.“ Efter den følelsesladede indledning afsluttede la Cour med at forklare baggrunden for hjælpen: „I denne tunge tid rykker vi ikke alene nærmere sammen inden for vort eget fædrelands grænser – vi lytter også med dybere alvor end før til røsten fra vort broderfolk og kan vi være med til at lindres dets nød, vil vi ved selve vor gerning arbejde for et tillidsfuldhedens, kærlighedens og frihedens Norden, når freden er vundet.“

Mest kendt blev la Cour i begyndelsen af 1942. Han var lektor ved Birkerød Statsskole, og pga. sine skarpe meninger, som han ikke tøvede med at udtale, var han en meget søgt foredragsholder. Tyskerne gav ham flere påbud om at standse foredragsvirksomheden, og i februar 1942 blev han arresteret. Under et foredrag havde la Cour fremsat udtalelser om, at nordmændene havde optrådt saboterende, og det var nok til, at han blev idømt syv måneders fængsel og frataget sit embede. Når han var en aktiv tilhænger af Norgeshjælpen og mente, at Norge var værd at hjælpe, var det bl.a. fordi det gav

perspektiv til de danske forhold; danskerne havde noget at lære af nordmændene.

Opfattelsen af Norge

Man kan diskutere, hvor megen reel viden den danske befolkning besad om fødevarer-situationen i Norge, men sympatien for nordmændene var klar. Norge fik en central og symbolsk betydning i befolkningen og i den offentlige politiske debat, og med begrebet *norske tilstande* dannedes der en fælles forestilling om, hvordan forholdene i Norge var. Denne forestilling var dog ikke nødvendigvis båret af faktisk viden om norske forhold.

Den danske samarbejdspolitik stillede store krav til politikernes formidlingsevner. Samarbejdspolitikken havde som forudsætning, at der var nogenlunde ro i befolkningen og på arbejdspladserne, og for at undgå uro var det vigtigt at argumentere for, hvorfor man havde valgt forhandlingsløsningen. Som en måde at forklare, hvad der var forskellen på den danske og den norske situation, opstod begrebet *norske tilstande*. Dermed kunne det anskueliggøres, hvad der var bevæggrunden for den iøjnefaldende forskel, at man i Danmark valgte at samarbejde med besættelsesmagten, mens både konge og regering i Norge var gået i eksil. Oprindeligt blev *norske tilstande* brugt af politikerne for at forsvare, at den danske politik var den bedst mulige, men senere fik begrebet et andet og mere kritisk indhold.

Det var sandsynligvis efter de voldsomme begivenheder i forbindelse med, at der blev indført undtagelsestilstand i Oslo i september 1941, at begrebet *norske tilstande* for alvor vandt indpas. Første gang det blev brugt i en mere offentlig sammenhæng, var sandsynligvis ved demonstrationen mod Danmarks tilslutning til Antikominternpagten i november 1941, hvorved kommunistpartiet blev forbudt. Efter tysk pres var udenrigsminister Scavenius rejst til Berlin for at underskrive traktaten, og i protest mod den danske tiltrædelse havde københavnske studenter arrangeret en demonstration den 25. november på Amalienborg Slotsplads. Inden den planlagte oplæsning af en resolution stilet til Christian 10. sang nogle hundrede demonstranter Norges nationalsang, „Ja, vi elsker dette landet“. Højtælæsningen af resolutionen blev afbrudt af politiet, men dette nåede at blive læst op: „Deres Ma-

jestæt skal vide, at vi hellere ville dele kår med det norske folk, end uden modstand lade Danmarks navn bruge til et formål, der står i dybeste modstrid med vor vilje til at leve i et frit, folkestyret Danmark.“

Studenterne foretrak altså „den rene politiske linje“ i Norge frem for den danske samarbejdspolitik på trods af nordmændenes hårdere krigshverdag med fødevaremangel og terror, som blev særlig tydelig i septemberdagene i 1941. De negative sider ved forholdene i Norge blev fremstillet som vilkår, der også ville blive fremkaldt i Danmark, hvis man ikke fandt en modus vivendi med tyskerne. Studenterne var på sin vis enige med samarbejdspolitikere om, at denne type norske tilstande helst skulle undgås, men spørgsmålet var, hvor langt man skulle strække sig. Studenterne protesterede mod de danske politiske indrømmelser over for Tyskland, mens samarbejdspolitikere mente, at der var mere vundet ved at fortsætte forhandlingslinjen.

I den illegale presse begyndte man i løbet af 1942 især at hæfte sig ved de positive sider ved de *norske tilstande*, dvs. det at modsætte sig en nazificering af samfundet; den såkaldte holdningskamp. *Norske tilstande* blev brugt som begreb for en folkelig norsk modstand mod de tyske undertrykkere, og for den tidlige illegale presse i Danmark blev Norge og nordmændene det land, man så op til. *Norske tilstande* blev et billede på, hvordan et enigt nordisk folk, på trods af overmagt og trusler om repressalier, kunne vende besættelsesmagten ryggen .

Det er i denne sidstnævnte forståelse, at begrebet siden blev mest anvendt, men billedet af Norge som landet med den fælles folkelige rejsning mod nazisme og germanisering er ikke uden nuancer. For de norske stortingspolitikere var det indtil september 1940 et mål at få gennemført et forhandlingsstyre, en slags *danske tilstande*; man kan altså ikke tale om en entydig og samlet folkelig rejsning, sådan som de illegale danske medier søgte at give udtryk for. Fremstillingen af *norske tilstande* som ensbetydende med heroisk kamp i Norge fortæller mere om den tidlige danske modstandsbevægelses forsøg på at skaffe sig fodfæste ved at bruge Norge som eksempel, end det afspejler, hvordan forholdene rent faktisk var i Norge.

Politikernes brug af *norske tilstande* som skræmmebillede forsvandt gradvist efter sommeren 1943, for efter samar-

bejdspolitikens afslutning den 29. august 1943 var der ikke længere brug for begrebet som ræsonnement for den førte politik.

Norgheshjælpens danske historie

I Danmark var der altså en viden om, eller i hvert fald en fornemmelse af, at der var problemer med fødevarerforsyningen i Norge, men det var ikke blot nordmændene, der oplevede 2. Verdenskrig som en krise; også Danmark var ramt. Hvordan var en lille privat organisation i stand til at indsamle de nødvendige penge og rationeringsmærker under de forhold, og hvilke motiver lå bag de store bidrag, som staten med tiden stillede til rådighed?

De norsksindede kredse

Det første initiativ til en indsamling til fordel for Norge kom fra det norske miljø, der allerede længe før 1940 eksisterede i København. For nordmænd, der var dansk gift, eller som blot opholdt sig i Danmark fx som pige i huset, var der i Den Norske Forening og i Norges Hus på Amager Boulevard mulighed for at dyrke interessen for Norge i fællesskab med ligeindede. I september 1940 fik en kreds af norske kvinder stabledet en indsamling på benene. Formålet var at indsamle tøj og andre fornødenheder til befolkningerne i nogle af de norske byer, bl.a. Bodø, Kristiansund, Voss og Åndalsnes, som var blevet bombet af tyske flyvemaskiner under felttoget i sommeren 1940. Indsamlingen i Norges Hus foregik næsten udelukkende inden for egne rækker, og noget større indsamlingsarbejde lader der ikke til at have været tale om. Foruden 16.394 stykker tøj lykkedes det også at få indsamlet penge til indkøb af 3000 kopper og underkopper samt to tons flæsk.

I længden var tøjudførlerne ikke mulige som hjælp til Norge. Danmark fik næsten alle stoffer og garner fra udlandet, og importen var som følge af krigen stærkt begrænset. På

Julesammenkomst for Den Norske Damekomité, Norgesfondens venner samt deres familie ca. 1943 i Borghild og Carl Hammerichs hjem, Søkvæsthuset på Christianshavn. For bordenden sidder fra venstre Asbjørg la Cour, Petra Sletten og Borghild Hammerich.

den baggrund var Handelsministeriet uvillig til at give tilladelser til videre udførsler, og fra sommeren 1941 standsede tøjhjælpen. Hvis hjælpearbejdet skulle fortsætte, var det nu nødvendigt at finde andre varer, der i Danmark fandtes tilpas rigelige mængder af. En sådan rigelighed fandtes der af landbrugsvarer.

Under de tidligste forhandlinger med myndighederne om tøjudførsler var afsenderorganisationen blevet døbt Den Norske Damekomité. Navnet var en bogstavelig beskrivelse af komitéen, der bestod af tre kvinder, og samtidig var navnet beroligende og afvæbnende. Det blev i hvert fald senere oplevet som en fordel i nogle forhandlingssituationer, hvor man hellere ville fremstå som en lille klub af hattedamer, end signalere, at man reelt var blevet en stor og professionelt drevet nødhjælpsorganisation.

Den Norske Damekomité

Fra sommeren 1941 arbejdede en ny organisation videre under samme navn. Norghjælpen blev ikke videreført i Den Norske Forenings regi, men fik i stedet til huse i ægteparret Borghild og Carl Hammerichs hjem, Søkvæsthuset på Christianshavn. Hvad der var årsagen til omdannelsen, vides ikke, men måske især fra Borghild Hammerichs side har der været et ønske og navnlig en ambition om at skabe en organisation med større handlekraft og initiativ, end det tid-

ligere havde været muligt. Foruden Borghild Hammerich bestod den nye komité af Petra Sletten og Asbjørg la Cour. Også Petra Sletten havde været med fra de tidligste indsamlinger. Petra Sletten var norsk forretningskvinde og indehaver af butikskæden Norsk Fars. Som succesrig og driftig erhvervskvinde blev hun meget naturligt Damekomitéens kasserer.

Asbjørg la Cour var ikke nogen hyppig gæst i det Hammerichske hjem på Christianshavn. Alligevel blev det frem for nogen hende, som i kraft af Vilhelm la Cours forbindelser knyttede kontakt til en kreds af personer, der forholdt sig kritisk til Danmarks besættelsessituation, og som var blandt Norgeshjælpens tidligste økonomiske støtter. Det første bidrag til Damekomitéen indsendtes af professor Ole Chievitz i februar 1941, og dernæst fulgte bidrag fra en række prominente danskere, bl.a. oberstløjtnant Vagn Bennike, professor Bjørn Kornerup og digterpræsten Kaj Munk. Bidragene viser, at Damekomitéen havde kontakt til de øvre sociale lag i Danmark.

På trods af at Asbjørg la Cour og Petra Sletten spillede en væsentlig rolle i det tidlige arbejde i Damekomitéen, blev deres indsats hurtigt overgået og overskygget af Borghild Hammerich. Hun var født og opvokset i Bergen i en familie, der om ikke levede i direkte fattigdom, så havde en meget svingende økonomi. Som ung var Borghild Hammerich (født Schmidt) i husholdningslære i København, og i 1921 blev hun gift med den danske søofficer Carl Hammerich. Frem for nogen blev ægteparret Hammerich den synlige drivkraft i Norgeshjælpen. Carl Hammerichs karriere i flåden gjorde ham i 1939 til chef for marinestaben, og i 1940, i en alder af 52 år, udnævntes han til kontreadmiral, den tredjehøjeste rang i flåden. Parret boede i Søkvæsthuset, som var kontreadmiralens embedsbolig.

Søkvæsthuset blev altså hjemsted for Damekomitéen, og sammen med det faktum, at Carl Hammerichs navn blev brugt som garant for Norgeshjælpen, medvirkede det til, at ægteparret allerede i samtiden fremstod som hovedmændene bag hjælpearbejdet. Dertil kom, at Borghild Hammerich efter krigen sad i 32 år som generalsekretær for Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde, hvor hun med jævne mellemrum blev interviewet til aviser og radio om arbejdet i Norgeshjælpen og om sine bestræbelser på at øge kontakten mellem

Danmark og Norge. Carl Hammerich døde ved bombardementet af Shellhuset den 21. marts 1945, og derfor kom Borghild Hammerich efter krigen til næsten enerådende at personificere Norgeshjælpen.

Damekomitéen var forankret i den bedre del af det københavnske borgerskab. Med til Carl Hammerichs embede som kontreadmiral hørte en del forskellige officielle forpligtelser, som gav en stor omgangskreds. Den væsentligste del af arbejdet som kontreadmiral og marinestabschef var af administrativ art og foregik som oftest fra hans kontor i Marineministeriet. Søværnsordningen af 1932 forenede stillingen som marinestabschef med embedet som afdelingschef i Marineministeriet, og det skulle vise sig at være en stor fordel, at Carl Hammerich ikke var fremmed over for det ministerielle bureaukrati, når der skulle forhandles om tilladelser til at udføre varer til Norge. I løbet af krigen var Carl Hammerich i øvrigt aktiv på flere fronter; allerede i 1940 tilhørte han den kreds af flådeofficerer, der var meget kritisk over for den måde, som flådeledelsen i Danmark havde håndteret besættelsen den 9. april 1940 på. Han rejste flere gang i løbet af krigen illegalt til Sverige og mødtes med norske embedsmænd, der havde tæt kontakt til Norges eksilregering i London. Målet for hans rejser var bl.a. at få informationer og kontakter, der var nødvendige for at kunne hjælpe norske krigsfanger i Tyskland med fødevarer. Senere, da et tysk nederlag syntes at nærme sig med totalt kaos til følge, begyndte Carl Hammerich i samarbejde med de norske myndigheder og Socialministeriet i Danmark en detaljeret planlægning af, hvordan man kunne evakuere nordiske krigsfanger fra Tyskland. Evakueringen skulle ske ved hjælp af Jyllandskorpset: en samling af jyske transportbiler og dissers chauffører, der normalt var beskæftiget med fisketransport. Carl Hammerichs minutøse optegnelser med angivelse af hver enkelt køretøjs lasteevne, generelle tilstand, brændselstype og forbrug, egnede chauffører, deres bopæl, rejseruter m.m. kom dog aldrig i brug. I december 1944 blev han arresteret af tyskerne, men en del af hans forarbejde blev udnyttet af Socialministeriet, der fra marts 1945 hentede fanger hjem fra det Tyskland, som gradvist brød fuldstændig sammen.

Norgesfonden

Arbejdet med tøjhjælpen var afsluttet i løbet af sommeren 1941, men allerede i november samme år lykkedes det at sende mere end to tons fødevarer af sted til Norge, og i marts 1942 kom der for alvor gang i forsendelserne. Samtidig besluttede man sig for at opdele arbejdet i Norgeshjælpen sådan, at selve indsamlingen af penge skulle foretages af en særlig organisation, Norgesfonden, der havde Carl Hammerich som formand og Holger Bech, der var underdirektør i Københavns Handelsbank, som kasserer. Når man havde valgt at opdele arbejdet, var det bl.a., fordi man derved kunne nå videre omkring, end det var muligt med Damekomitéen. Damekomitéens fordel var, at den var lille og hurtigt kunne træffe afgørelser, men samtidig var det en begrænsning, at det var en handlingsorganisation og ikke en mobiliserende forening. Arbejdsfordelingen mellem Borghild og Carl Hammerich fortæller også om deres forskellige temperamenter; hendes gennemslagskraft blev bedst udnyttet i Damekomitéen, hvor hun forhandlede priser og leveringsaftaler med danske forretningsfolk, mens han virkede tillidsvækkende, når der skulle samles penge ind.

Beslutningerne i Norgesfonden blev, akkurat som i Damekomitéen, taget af få mennesker i en snæver kreds. Efterhånden blev der i hele landet oprettet lokale komitéer, i alt 65, hvis vigtigste opgave var at formidle Norgeshjælpens budskab og samle ind til Damekomitéens arbejde.

I et brev fra den 18. november 1943 takkede Ole Chievitz for tilsendte pjecer om Norgeshjælpen: „Hvis der er flere eksemplarer, vil jeg gerne have nogle stykker til at uddele og måske derved skabe flere 'kredse'.“ Små indsamlingskredse, som dem professor Chievitz omtalte, har der været mange af; de fleste kom sandsynligvis i stand på lokalt initiativ, ved at man henvendte sig til Damekomitéen eller Norgesfonden for at få materiale eller oplysninger.

Norgesfondens opsøgende arbejde tog især Carl Hammerich sig af. Han skrev rundt og opsøgte private firmaer, fagforeninger og faglige sammenslutninger for at bede om beløb til Norgesfonden, og mange af de store organisationer som Industrirådet, Dansk Arbejdsgiverforening, De Samvirkende Fagforbund (det senere LO), samt flere af de store redere som A.P. Møller og Ivar og Knud Lauritzen var blandt de første,

Julekort fra 1942. Alle gavepakker blev ledsaget af et kort med hilsener fra Danmark, og de kort, der var sendt til jul og påske, blev udført med særlig omhu. Damekomitéens logo var korset, ankeret og hjertet, det kristne budskab om tro, håb og (næste)kærlighed. De tre nissekoner repræsenterer komitéens tre medlemmer. I begyndelsen af 1943 gav den norske nazistiske justitsminister, Sverre Riisnæs, besked om, at nissehuer ikke mere måtte anvendes på Norgeshjælpens materiale. Grunden var, at de i Norge blev brugt som symbol på antinazisme.

der gav store beløb til Norgeshjælpen, og ofte blev der givet tilsagn om fortsat støtte.

I Norgesfonden fandt man hurtigt på at udnytte takkebrevene fra de norske fødevaremodtagere i indsamlingen. I Damekomiteén modtog man ofte flere hundrede takkebreve om dagen, og hvis danske privatpersoner spurgte om detaljer i hjælpearbejdet, og om man nu kunne være sikker på, at hjælpen nåede frem til de rette, skete det, at man fra Søkvæsthuset eller fra Asbjørg la Cour i Birkerød sendte et lille udvalg af breve til låns for mulige sponsorer. I Søkvæsthuset fandtes en mappe med breve mærket *særlig egnet til rundsending*. Ved at udnytte den norske taknemmelighed opnåede man at give udtryk for ægthed, samtidig med at de norske forhold blev skildret på en måde, der havde stor gennemslagskraft. Et af de breve, der blev sendt rundt, kom fra Bergen i april 1943: „Jeg har atter mottatt en gavepakke fra deres forening, og min taknemmelighet er meget stor. Igår var det treårsdagen for krigsutbruddet i Norge, og ingen hadde vel tenkt sig muligheten av en slik varighet. Deres forsendelser til Norge har vært et symbol på det kjærlige forhold mellem de skandinaviske folk, og ikke bare jeg og min familie har nytt godt av deres gavmildhet, men mange andre. Det er blitt et kjent forhold sikkert i hele Norge, hvilket arbeid komiteen har nedlagt.“

Så vidt man kan læse ud af brevene fra dem, der havde breve til låns, har de gjort et meget stort indtryk. I enkelte tilfælde var brevene dog ikke nok. En indsamler skrev i september 1943: „Det er ikke altid manglende interesse for Norge, som holder folk fra at yde noget til Norgeshjælpen, mange er fantastisk tvivlende og tror, trods al dokumentation, at det går til Tyskland alt sammen. Jeg har endog måtte bedyre, at de norske breve, som jeg har haft, var ægte.“ Indsamleren havde særligt problemer med at overbevise en tvivler, der: „... forestillede sig, at man havde en hel masse skriftekspertter i gang med at forfalske kendte personers håndskrift for at bilde os ind, at varerne var kommet i rette hænder.“

Den almindelige skepsis til trods har de mange respekterede personer, der bakkede op om initiativet til Norgeshjælpen, fungeret som garant for, at hjælpen var berettiget og blev fordelt blandt trængende nordmænd.

Norgesfondens lokalafdelinger i Danmark:

Asnæs

Assens

Biersted

Birkerød

Bogense

Bækmarksbro

Esbjerg

Fåborg

Fredericia

Frederikshavn

Grenaa

Haderslev

Helsingør

Herning

Hillerød

Hjørring

Hobro

Holbæk

Holstebro

Holte

Horsens

Hurup

Hørsholm

Ikast

Kalundborg

Kerteminde

Kjellerup

Kolding

Korsør

Køge

Lemvig

Lyngby

Middelfart

Nakskov

Nyborg

Nykøbing F.

Nykøbing M.

Næstved

Odense

Præstø

Lokalafdelingerne

De aktive i lokalkomitéerne var det lokale borgerskab og hyppigt med præster, læger og direktører i spidsen for indsamlingerne. Omkring en tredjedel af de lokale formænd var fx bankdirektører. Til brug for de lokale komitéer fik man fremstillet indsamlingsopfordringer, som i indhold ikke varierede stort fra dem, man havde i København. Forskellen var ofte kun, at de lokale indsamlere var medunderskrivere på opfordringerne – Carl Hammerichs navn var altid med.

Opfordringerne har cirkuleret i relativt lukkede kredse, og det var aldrig hensigten, at de skulle bruges til almindelig offentliggørelse. Vigtigheden af, at arbejdet ikke kom pressen for øre, blev mange gange understreget i skrivelserne fra Damekomitéen og Norgesfondens til hjælperne rundt omkring i landet. På side to i Damekomitéens pjecer *En takk fra Norge* og *En takk fra norske barn* står, at „Denne bog og dens indhold bedes venligst ikke omtalt i dagspressen!“

Da Norgeshjælpen var på sit højeste i begyndelsen af 1945, blev det opgjort, at der eksisterede 65 lokalkomitéer, men aktiviteten fra by til by svingede meget alt afhængig af det lokale engagement og den lokale opbakning. Indsamlingen i Aalborg synes at have været en succes. Det skyldtes bl.a., at Aalborg fungerede som transportknudepunkt for norske fanger på vej til og fra tysk fangenskab. De norske fanger, som efter opholdet i Tyskland var på vej hjem til løsladelse i Norge, var en synlig del af bybilledet. Deres tilstand efter fangenskabet i Tyskland har virket befordrende for bidrag og sympati for Norgeshjælpens arbejde. I Aalborg søgte to norskfødte kvinder, Eva Høeg Hagen og Hjørdis Sverdrup Jensen, at hjælpe de returnerende nordmænd med fornødenheder. Samtidig kunne de få oplysninger om lejrene i Tyskland og om andre nordmænd, som var interneret. Oplysningerne blev givet videre til Damekomitéen.

Skoleindsamlingen

Lokalkomitéerne var vigtige som formidlere af Norgesfondens viden og engagement, men i efteråret 1943 begyndte en ny form for indsamling, som havde et videre sigte: inddragelse af skoleelever, lærere og forældre. Fra Norge modtog man breve og stile fra nogle af de norske skoleklasser, som blev be-

spist med madvarer fra Danmark. Denne kontakt med de norske skoler var i Danmark med til at sætte skub i overvejelserne om, hvordan det danske skolevæsen aktivt kunne inddrages i Norgeshjælpen. Initiativtageren til arbejdet var Gunnar Helweg-Larsen, der i september 1941 var blevet tvunget til at holde op som redaktør på Kristeligt Dagblad, hvor han havde skrevet kritiske artikler om bl.a. forholdene i Norge. Fra efteråret 1943 stod han som hovedansvarlig for planlægningen af Norgeshjælpens skoleindsamlinger.

Helweg-Larsen fik stillet et kontor samt sekretærbistand til rådighed af direktør Ole Sundø på Gutenberghus, der også hjalp med at få trykt forskelligt materiale. For at understrege det seriøse og nyttige i arbejdet, når der skulle argumenteres over for landets skoleinspektører, fik man indhentet en støtteudtalelse fra en af Undervisningsministeriets folkeskolekonsulenter. I vinteren 1943-44 rejste Helweg-Larsen rundt på skoler, især i Jylland, og fortalte om forholdene i Norge. I alt bidrog skoleindsamlingerne med mere end 1,7 millioner kr. ved indsamlinger på ca. 3000 skoler; det vil sige, at der blev samlet ind på tre ud af fire danske skoler.

Fadderskaberne

Skoleindsamlingen var især en succes i kraft af, at så mange personer på den måde stiftede bekendtskab med Norgeshjælpen, men potentialet var også stort. Både skoleelever, lærere, forældre og pårørende fik kendskab til Norgeshjælpens arbejde, og derfor rakte resultatet videre end de enkelte indsamlinger, som eleverne foretog. Et eksempel på, at skoleindsamlingen dannede baggrund for andre indsamlingsinitiativer, var fadderskabsindsamlingen. Fadderskaberne blev, lidt forvirrende, brugt om både hjælpen til norske skolebørn og om fødevarerhjælp til norske internerede i Tyskland, men almindeligvis blev udtrykket benyttet om indsamlingerne til de norske skolebørn.

I Norge var der på dette tidspunkt begyndt en ret omfattende bespisning af skolebørn ved hjælp af havresuppe, der var lavet af danske varer. For at synliggøre og delagtiggøre danske givere lancerede Damekomitéen fadderskabsbegrebet. Ved at betale 10 øre pr. dag eller tre kr. om måneden kunne man være med til at sikre et norsk barns daglige suppe. Betalte man tre kr., modtog man desuden en samlebog

Randers
Ribe
Ringkøbing
Ringsted
Roskilde
Rudkøbing
Ryslinge
Rønne
Silkeborg
Skanderborg
Skive
Slagelse
Stege
Svendborg
Sønderborg
Thisted
Tønder
Varde
Vejle
Viborg
Vordingborg
Aabenraa
Aalborg
Århus

med plads til flere mærker. Administrationen af mærkerne var overladt de såkaldte overfaddere, der udleverede mærkerne, førte regnskab og i øvrigt hæftede for de mærker, de havde modtaget fra Norgesfonden. Fadderskabsindsamlingen indbragte knap to millioner kr., og Damekomitéen modtog i hundredevis af børnetegninger og digte, der lovpriste havresuppen og de danske givere.

Den anden type fadderskaber var af en meget anderledes karakter og gjaldt de norske internerede i Tyskland. Det praktiske arbejde med forsendelse og pakning foregik i Dansk Røde Kors, for dermed var der større sikkerhed for, at pakkerne ville blive accepteret af lejrpersonalet, men Damekomitéen havde adgang til at vedlægge fortrykte kort og hilsener i pakkerne. Pakkerne til fangerne vejede omkring fem kg og indeholdt som regel ost, smør, pølse, knækbrød, sukker, marmelade, håndsæbe og cigaretter. Hver Tysklandspakke kostede 13 kr. Fangerne i Tyskland blev også hjulpet på en mere indirekte måde. I Norgeshjælpen sørgede man for, at familier i Norge, der havde en forsørger interneret i Tyskland, med jævne mellemrum fik tilsendt gavepakker. Budskabet om disse gavepakker forsøgt man at få sendt til de internerede, så de vidste, at der blev taget hånd om de efterladte derhjemme. Det lykkedes en del steder at få beskeden igennem, bl.a. til de internerede norske politifolk og officerer.

For at pakkerne skulle nå frem til de rette, var det essentielt, at man kendte til, hvor fangerne befandt sig, deres fangenumre samt de enkelte lejres regulativer med hensyn til hvilke varer der kunne modtages, hvor hyppigt det kunne ske etc. Uden en sådan detaljeret viden var chancerne for, at pakkerne nåede frem, minimale. Oplysningerne kom bl.a. fra den norske sømandsmission i Hamburg, hvor de to præster Conrad Vogt-Svendsen og Arne Berge siden 1941 havde oparbejdet et omfattende kartotek over norske fanger. I kraft af deres embede havde de tilladelse til at rejse rundt og aflægge lejrene besøg og tale med fangerne om forholdene i lejrene, og hvad de særligt savnede.

I løbet af de første krigsår var Søkvæsthuset blevet en form for informationscentral for oplysninger om Norge og norske forhold. Carl og Borghild Hammerichs arbejde for Norge var kendt af andre nordmænd, der boede i Danmark. Søkvæsthusets status af norsk netværkscentral betød mange besøg fra Norge, fx af embedsmænd eller forretningsdrivende, der

skulle rejse til eller fra Tyskland. Endelig kom der også oplysninger om norske fanger og deres placering fra den før omtalte Aalborgkomité.

En anden kilde til oplysninger om nordmænd i Tyskland kom fra slottet Gross Kreuz nær Potsdam, hvor de kendte Osloborgere advokat J.B. Hjort og professor Didrik Arup Seips familier fra 1943 sad i en form for husarrest. Hjort havde været tyskvenlig nazist, men han ragede uklar med besættelsesmagten i Norge og kom i fængsel. Ved tyske slægtninges hjælp blev familien i 1942 overført fra tysk fængsel til Gross Kreuz-slottet, der var ejet af en af deres slægtninge. Seip var rektor for universitet i Oslo, og da det blev lukket under undtagelsestilstanden i september 1941, blev han fængslet og sammen med sin familie ført til koncentrationslejren Sachsenhausen og i 1943 til Gross Kreuz. Familierne opnåede efterhånden en betydelig bevægelsesfrihed og kunne hver for sig, ligesom præsterne i Hamburg, indsamle oplysninger om fanger og fangelejre. Seip og præsterne i Hamburg var i øvrigt omfattet af Damekomitéens forsendelser, dels til personlig forsyning, dels til videre fordeling blandt de indsatte fanger. Familien Seip kommunikerede med Damekomitéen ved hjælp af breve, der blev sendt med det almindelige postvæsen eller med kurer, fx én af præsterne i Hamburg. I bogen *Hjemme og i fiendeland* fra 1946 har Seip beskrevet kontakten til Søkvæsthuset: „En god støtte for oss og for arbeidet for fangene fikk vi fra fru Borghild Hammerich i København. Hun sendte oss stadig kasser med den deiligste danskemat. Kassene ble sendt ‘illegalt’ med dansk skip til Stettin. Her tok visekonsul Mogens Allerup seg av sakene. Fra oss i Gross Kreuz reiste noen opp og hentet dem.“ En af dem, der hentede pakkerne, var Hjorts datter Wanda (senere gift Heger), hvilket hun har beskrevet i *Hver fredag foran porten* (1984).

Gavepakkerne til Norge

De første afsendelser til Norge i 1941 bestod af enkeltadresserede gavepakker. Gavepakkerne vejede knap fem kg og kunne fx indeholde flæsk, ost, smør, pølse, tørrede grøntsager samt evt. nogle bouillonterninger. I Direktoratet for Vareforsyning kunne man indhente udførselstilladelse for fødevarerpakkerne, forudsat man havde nære slægtninge i

rede i foråret 1944. Generelt var man fra politisk side positivt stemt for at hjælpe nordmændene, og staten fortsatte med at øge sine tilskud til Norgesfonden, ligesom mængden af fødevarer, der blev sendt af sted fra Damekomitéen, fortsatte med at vokse. Fra november 1944 til arbejdet blev afsluttet i slutningen af 1945, ydede staten næsten 28 mio. kroner, men en del af disse midler var givet med særlige betingelser. I et brev til fhv. handelsminister Halfdan Hendriksen tilsluttede hans departementschef sig beslutningen om at hjælpe Norge: „Det er jo en rent politisk beslutning, som administrationen ikke kunne have truffet, men når befolkningen forstår, at det er dens egne politiske ledere, der har truffet bestemmelserne, vil den vel nok forstå, at det er nødvendigt. Nordmændene har det så svært, at man bør være glad over at kunne hjælpe dem, der vanskeligst kan bære det.“ På et møde i Udenrigsministeriet i januar 1945 mellem Damekomitéen og ministeriets direktør, Nils Svenningsen, aftalte man, at staten gennem Norgeshjælpen sendte sukker og flæsk til en værdi af i alt ca. 16 mio. kr til Norge. Modtageren skulle være det norske forsyningsdepartement, for derved kom varerne til at indgå i den almindelige norske rationering, så gaven fra Danmark så vidt muligt kom alle nordmænd til gode. Nordmændenes betaling for varerne skulle indsættes på en spærret konto i Norges Bank. Denne statsbevilling skulle der altså betales for, og man kan derfor sige, at det ikke var en gave. Intentionen var dog ikke at tjene penge, men udelukkende at få fordelt de meget store varepartier ligeligt blandt nordmænd over hele Norge. Det kunne man ikke garantere gennem Norgeshjælps almindelige kanaler, der rimeligvis heller ikke ville have kunnet håndtere de store mængder, der var tale om. Derfor var det normale forsyningsystem, der indebar rationering, en praktisk måde at løse fordelingsproblemet på. Det betød samtidig, at der skulle betales. Det var ikke et problem for nordmændene at betale, for der var pengeregighed – det var varerne, som ikke fandtes. At betalingen for varerne blev indsat på en spærret konto og aldrig blev ønsket overført til Danmark, viser, at det fra dansk side ikke drejede sig om en økonomisk forretning, men om humanitær hjælp. Pengene blev senere brugt ved oprettelsen af Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde i 1946.

De resterende statsmidler, som Norgeshjælpen fik bevilliget i 1945, kan ikke spores nærmere i arkiverne. Vi ved fra

Norgesfondens regnskaber, at der tilstrømmede yderligere midler til Norgeshjælpen fra den danske stat, men hvem der bevilligede og hvorfor, ved vi ikke. Dette kan skyldes en brand i Finansministeriet i 1950'erne, hvor en del arkivmateriale, der havde relation til besættelsen, gik tabt. Situationen under besættelsen gjorde samtidig, at ikke alle bevillinger og beslutninger har efterladt sig spor i arkiverne. Pengene fra staten må formodes at være indgået i Damekomitéens almindelige budget og har sandsynligvis været brugt til engrosforsendelser og gavepakker, hvoraf en del sandsynligvis blev sendt efter befrielsen. I foråret 1945 var nogle transporter fx blevet forsinket, fordi der var problemer med at skaffe skibskapacitet, og fordi de tyske myndigheder i første omgang nægtede det lastede fragtskib at sejle.

Den sidste del af Norgeshjælpen bestod af de såkaldte beredskabsvarer. Det var fødevarer, der var opmagasineret i beskyttelsesrum og lignende. Efter befrielsen blev disse varer, ofte på privat initiativ, indsamlet for at blive givet til Norgeshjælpen. Beredskabsvarerne udgjorde ca. 5000 tons af Norgeshjælpens samlede forsendelser på mere end 32.000 tons.

Pakning af gavepakker med æg op til julen 1943 hos Dansk Andels Ægeksport. Set i forhold til året før udførte Norgeshjælpen i 1943 ni gange så mange fødevarer. Kortet, som fulgte med pakken, viste en ung pige, der skærmede nogle brændende stearinlys mod vinden. Med i pakken var ti stearinlys, så nordmændene kunne tænde lys i mørket i den hårdeste krigsvinter. Yderst fra venstre er det Carl Hammerich, dernæst sekretær i Damekomitéen Emma Petersen og Borghild Hammerich.

Norgeshjælpen og Dansk Røde Kors

Forholdet mellem Norgeshjælpen og Dansk Røde Kors var til tider anstrengt. På et tidspunkt blev Carl Hammerich af overpræsident Bülow fra Dansk Røde Kors beskyldt for at skabe uvilje mod organisationen i Landbrugsministeriet og i Direktoratet for Vareforsyning samt for at have forhalet en udførselstilladelse på nogle tons flæsk.

Uoverensstemmelserne blev bilagt, da Damekomitéen og Dansk Røde Kors på et møde i marts 1945 indgik en aftale om et kontorsamarbejde og om fælles forhandlinger med henblik på fælles vareindkøb og -udførsler. På mødet besluttedes det, at Norgeshjælpen fremover skulle overtage såvel indkøb som ekspedition af pakkerne til Tyskland, mens pakningen foretoges af Røde Kors. Samarbejdsaftalen kan dog ikke have fået den store betydning, eftersom evakueringen af fangerne fra Tyskland begyndte omtrent samtidig.

Opgørelserne er usikre mht. omfanget af Damekomitéens tilskud til fangepakkerne. Fra Norgesfondens side blev der i alt i løbet af krigen udbetalt ca. 82.000 kr. til Dansk Røde Kors, men det var langt fra nok til at dække udgifterne til de næsten 45.000 pakker til norske internerede i Tyskland, som Dansk Røde Kors sendte i 1944.

Hvorvidt der var tale om koordination eller samarbejde mellem Damekomitéen og Socialministeriet i Danmark, der også sendte store mængder fødevarepakker til danske kz-fanger, er uvist. I marts 1945 kom der muligvis en form for samarbejde i stand i forbindelse med de omtalte drøftelser mellem den forhenværende statsminister Vilhelm Buhl, Røde Kors og Norgeshjælpen.

Danskerne og Norgeshjælpen

I de pjecer, som Damekomitéen udgav, og i de kort, der blev sendt med gavepakkerne til Norge, gjorde Damekomitéen meget ud af at understrege, at hele Danmark stod bag hjælpen. På et kort, som sendtes med gavepakker i slutningen af 1943, stod fx: „Med denne lille julepakke følger de hjerteligste hilsener fra alle dele af det danske land og fra alle dele af det danske samfund. I håbet om, at freden snart må komme, går vi med mod og fortrøstning ind i det nye år og sender Norge vore varmeste ønsker om et glædeligt nytår“. Men ser

man imidlertid på, hvordan arbejdet begyndte, må det billede nok nuanceres en anelse. For det første var engagementet fra de norsksindede kredse overordentlig vigtigt for, at indsamlingen i det hele taget kom i stand. For det andet var der blandt Norgeshjælpens indsamlere og givere en klar overrepræsentation af samfundets økonomiske og kulturelle elite. Samtidig var nogen af dem, der støttede arbejdet, at finde i modstandsorienterede kredse, der udgjorde et lille mindretal af befolkningen. Først fra efteråret 1943 blev Norgeshjælpen for alvor landsdækkende, hvilket især skete i forbindelse med skole- og fadderskabsindsamlingerne. Fra da af må man formode, at næsten alle befolkningsgrupper kendte til Norgeshjælpen og havde mulighed for at deltage.

Når det igen og igen blev understreget, at det var hele det danske samfund, der stod bag hjælpen, var det snarere et udtryk for, hvordan man ønskede at fremstille Norgeshjælpen over for nordmændene, end det afspejlede virkeligheden i hvert fald i Norgeshjælpens første par år. Ser man bort fra statens bidrag, som nordmændene ved at købe varerne gennem rationeringssystemet delvist betalte for, var det dog den almindelige indsamling, der gav de største indtægter.

Norgesfonden og Damekomitéen byggede på en bredt funderet folkelig sympati, men det var ikke folkelige bevægelser. Opbygningen af organisationerne var hierarkisk, uden at lokalkomitéerne havde mulighed for indflydelse på beslutningerne, og lokalt kendte man ikke omfanget af den samlede hjælp eller var vidende om detaljerne i forbindelse med uddelinger og forsendelser. På den anden side havde det næppe været muligt at gennemføre et hjælpearbejde af Norgeshjælpens omfang, hvis der havde været mere åbenhed om beslutningerne. Større åbenhed kunne betyde, at man mistede manøvre frihed. Hvis den danske Norgeshjælp, sådan som det var tilfældet med den svenske Norgeshjælp, kunne opfattes som officiel hjælp, kunne norske og tyske myndigheder stille større krav om indflydelse på fordelingen. I Norgesfonden var man bange for, at afhængigheden af myndighederne i Norge kunne skade indsamlingsarbejdet.

Stigningen i Norgesfondens indtægter skal samtidig ses i sammenhæng med den skærpede modsætning mellem besættelsesmagten og befolkningen, særligt efter samarbejdspolitikens formelle ophør den 29. august 1943. Som en form for ventil for utilfredshed og harme over besættelses-

magten var støtte til Norgeshjælpen en uddramatisk politisk manifestation og protest. Mange opfattede 29. august som indførelsen af *norske tilstande*, og det har aktualiseret og intensiveret interessen for Norge. Norgeshjælpen var altså andet end hjælp til Norge. Det var også et udtryk for det voksende modsætningsforhold mellem den danske befolkning og de tyske myndigheder i Danmark.

Hverdagen i Danmark under besættelsen

Vi ved, hvordan indsamlingerne blev organiseret, men hvordan var levevilkårene i Danmark under besættelsen? Mange madvarer i Danmark var rationeret, og såvel import som eksport var reelt under tysk kontrol. Besættelsen påvirkede i høj grad levevilkårene og hverdagen for befolkningen i Danmark. Hvordan var det under de skærpede forhold muligt at give penge og rationeringsmærker til Norgeshjælpen?

Forsyningssituationen

For den danske forbruger var det tydeligt, at krigen var en krisetid. En lang række varer kunne ikke længere skaffes, og hvis de kunne, var det ikke i samme kvalitet eller i samme omfang som tidligere. Tøjvarer var der mangel på, gummi kunne med tiden knap fremskaffes, situationen på brændselsområdet var kritisk, og i det hele taget var der mangel på varer, hvor Danmark var afhængig af import. Det gjaldt fx kakao, te og kaffe, som med udgangen af 1941 ikke længere kunne købes.

Anderledes så det ud med den danske landbrugsproduktion. Her var der ganske vist tale om en generel nedgang i produktionen 1940-45, men de danske rationeringer var krigen igennem ganske gunstige. I 1942 foretog Statistisk Departement nogle undersøgelser af danskernes fødevarerforbrug, som ikke gav noget endeligt billede af den danske situation, men dens konklusioner er alligevel påfaldende; i forhold til før krigen var danskernes kalorieforbrug steget. Man fandt desuden, at den danske besættelseskost var blevet grovere med mere brød, flere kartofler og retter med grød og gryn. Til gengæld spistes der mindre sukker og fedt, og forbruget af mælk, ost og kød var overraskende højt. En anden af under-

søgelsens konklusioner var, at det i store træk kun var sukker- og smørrationerne, der blev opbrugt. En anden udregning, som foretoges af Direktoratet for Vareforsyning af den danske befolknings forbrug under besættelsen, viser lidt andre resultater med hensyn til kalorieforbruget. Ifølge denne undersøgelse spiste danskerne i gennemsnit 9% færre kalorier i 1942, end de havde gjort i 1939, men konklusionen var den samme: Der var ikke fødevarer i Danmark.

Høsten i 1941 havde været langt under gennemsnittet, og 1942 var derfor ernæringsmæssigt set det hårdeste krigså. Nød kunne man imidlertid ikke tale om; der var snarere tale om et mindre overforbrug end tidligere. I en undersøgelse fra Direktoratet for Vareforsyning hed det: „Nedgangen i kalorieforbruget er måske mest foregået hos befolkningsgrupper, der før krigen fik en kaloritilførsel udover det nødvendige, og som derfor ikke har haft behov for at opveje nedgangen i forbruget af visse varer (fedtstoffer og sukker) med øget forbrug af kornprodukter.“ Når andelen af fedt i den danske kost var blevet formindsket, hang det bl.a. sammen med, at margarinen fra september 1941 ikke kunne skaffes. Smørret var fra slutningen af 1940 blevet rationeret, men den mindste rationering, der blev tildelt hver dansker i perioden 1940-45, var 250 g ugentligt, og det var vel at mærke efter befrielsen.

Det overvejende lyse billede, der tegnede sig af de danske ernæringsvilkår, var imidlertid ikke uden nuancer. En undersøgelse af københavnske arbejderfamiliers levevilkår i 1941-42 viste, at variationerne i billedet af den danske ernæring var meget store. For en arbejderløn var det nærmest umuligt at forsørge en familie, og hertil kom, at tøj og fodtøj ikke alene var blevet voldsomt fordyret på grund af varemanglen, men også var af en ringere kvalitet og kortere holdbarhed. Det havde stor betydning for især børnefamiliernes budgetter.

Rationering

I Danmark var mærkerationering en af de vigtigste måder, hvorpå myndighederne søgte at føre kontrol med varefordelingen. De fødevarer, der blev mærkerationeret i Danmark, var i hovedsagen mel, brød, gryn, smør, sukker og margarine. En anden form for kontrol skete via den såkaldte kunde-

rationering eller fastkunderationering. Ved kunderationering henvendte kunderne sig ved deres normale indkøbssted, hvor de blev registreret, og butikkerne fik derefter leveret varer svarende til antallet af kunder. Denne type rationering blev brugt ved letfordærlige landbrugsvarer og varer, som det var svært at beregne tilførslen af. I forhold til mærkerationeringen var kunderationering et mindre indgreb, som især blev benyttet for at hindre uro om fødevareforsyningerne, fordi det ville kunne resultere i hamstring, men kontrollen med vareomsætningen var tilsvarende mindre. Med få undtagelser som fx smør var det de billige, kulhydratrige varer, der blev mærkerationeret, mens de dyrere varer med højt protein- og fedtindhold som regel blev kunderationeret.

Kunderationeringen indebar en række problemer. Mange forretninger kendte ikke kundernes normale forbrug, hvorved faste kunder kunne blive dårligere stillet end kunder, der blot lejlighedsvis handlede i butikkerne. Samtidig var den skønmæssige fastsættelse af kundernes forbrug et oplagt mål for misbrug til gavn for venner, familie og dem, der kunne bidrage med modydelse. Generelt betød kunderationering, at de, der havde penge eller andre varer at bytte med, var bedre stillet end fx lønarbejdere og tjenestemænd.

Butikkerne blev ofte hurtigt tømt for varer. Det var ikke nødvendigvis, fordi der var færre varer end ellers. Det skyldtes snarere, at man vidste, at der var begrænsede mængder til rådighed; dermed kunne rationeringen blive en selvopfyldende profeti. Samtidig bevirkede den stigende beskæftigelse fra 1942 samt det forhold, at vareudbuddet var begrænset, at der var stor efterspørgsel på de varer, der kunne købes.

Lønninger

I de første år af besættelsen faldt reallønnen, men fra 1941 satte en svag stigning ind. De, der arbejdede inden for produktionserhvervene, oplevede en reallønsfremgang, og det gjaldt især for jordejere, fiskere samt for dele af detailhandlen. Indtægtsfremgangen forekom ofte i erhverv, hvor der ikke var afgørende forsyningsvanskeligheder. For nogle af dem, der oplevede en reallønsfremgang, havde udgangspunktet været elendigt. Det gjaldt fx for landarbejderne, der nød godt af lønkonkurrencen som følge af det øgede behov

for arbejdskraft i tørvemoser (til brændsel) og ved de tyske fæstningsarbejder.

Besættelsesmagtens byggeprojekter og indkøbslyst betød pengerigelighed i det danske samfund. Tyskerne var rundhåndede, dels for at opmuntre til produktivitet, dels fordi det udelukkende skete på dansk kredit og dermed i sidste ende var gratis.

Levevilkår under besættelse

En del af de levevilkårsændringer, der fandt sted under besættelsen, er statistisk set vanskelige at aflæse. Hvor omfattende sortbørshandlen var, vides fx ikke, og hvad folk rent faktisk fik at spise, lader sig ikke måle ud fra rationeringen. Rationeringsforskrifterne viser alene, hvilke mål man administrativt satte for befolkningens mindsteforbrug.

De penge, familierne havde til rådighed, kunne kun bruges til fødevarer, i det omfang man havde rationeringsmærker. Denne pengerigelighed, 'de ledige penge', er blevet forklaret som en del af årsagen til forlystelseslivets blomstring under besættelsen, og det forklarer samtidig, at der var penge tilovers til Norgesfonden.

Selv om det altså ikke stod så slemt til i Danmark som i andre lande, der var påvirket af krigen, ændrer det ikke på, at mange danskere, også når det gælder de dagligdags fornødheder, oplevede besættelsestiden som hård.

Norge under tysk besættelse

Norge sorterede under den tyske værnemagt, mens besættelsen i Danmark var det tyske udenrigsministeriums, Auswärtiges Amts, gebet. Men det var ikke alene på det militære område, at Norge fik tillagt en anden og større betydning. Norge var også udset til at spille en større politisk og ideologisk rolle end Danmark.

Det norske problem

I 1939 var udsigten til, at 2. Verdenskrig skulle bryde ud og indlemme de nordligste dele af Europa, skræmmende for hele det neutrale Norden. Finland var allerede i krig med Sovjetunionen, men Norge og Danmark var også truet af krig; Norge pga. landets strategiske placering og Danmark pga. naboforholdet til Tyskland. Men af de to landes regeringer var den norske arbeiderpartiregering under ledelse af Johan Nygaardsvold på mange områder vanskeligere stillet end den danske socialdemokratisk-radikale regering under Thorvald Stauning. Et af de mest påtrængende norske problemer var at sikre Norge tilstrækkelige fødevarerforsyninger. I modsætning til Danmark, der eksporterede store dele af sin landbrugsproduktion, var situationen for Norges vedkommende, at man var stærkt afhængig af tilførsler udefra. Afhængigheden gjaldt både varer beregnet til menneskeføde og foderstoffer. Det er blevet beregnet, at nordmændene før krigen importerede mere end 50% af de kalorier, der blev fortæret. For korn var tallet helt oppe på ca. 75%.

Forsyningsdepartementet

Som et led i bestræbelserne på at afbøde de alvorligste konsekvenser af verdenskrigen for produktion og folkesundhed i Norge besluttede Stortinget på et møde den 13. september 1939 at oprette Forsyningsdepartementet, der fik handelsminister Trygve Lie som leder. Departementets arbejde begyndte den 1. oktober samme år, og det første skridt blev taget den 7. oktober, da sukker og kaffe blev rationeret. I samarbejde med private firmaer og andre offentlige institutioner, bl.a. Statens Kornforretning, der kom til at fungere som en underafdeling af Departementet, forsøgte man at sikre, at de norske forsyningslagre var så fyldte som muligt, hvis verdenskrigen skulle udvikle sig.

De norske myndigheder havde altså haft godt et halvt år til at forberede sig på en yderligere begrænsning af fødevarerimporten, da Tyskland invaderede Norge, og det forudgående arbejde med forsyningslagrene havde givet gode resultater. I slutningen af marts 1940, altså efter vinterens forbrug, var kornlagrene næsten dobbelt så store, som de havde været i september 1939. Kornbeholdningerne dækkede ca. ni måneders normalforbrug, og da man for at strække forsyningerne valgte at male kornet grovere, så svindet var mindre, var der omtrent til et års forbrug. Dertil kom den indenlandske kornhøst for 1940, der blev beregnet til at skulle dække ca. 4½ måneders melforbrug. For de fleste fødevarers vedkommende var fødevarerlagrene i april 1940 generelt så store, at det rundt regnet svarede til et års norsk normalforbrug.

Situationen efter 9. april

Norges samhandelslande havde især været Storbritannien, Tyskland, USA samt Danmark og Sverige, men med den tyske besættelse var det altovervejende Tysklands interesser, der skulle tilgodeses. Norge blev stærkt afhængig af tyske indførsler samt i mindre grad af dansk og svensk eksport. Når det gjaldt fødevarer-situationen, var det i Tysklands interesse, at de udstationerede soldater i Norge kunne forsynes, men også at der var tilstrækkelig med funktionsdygtige norske arbejdere til rådighed, samt at der i befolkningen ikke opstod uro som følge af fødevarer-mangel. Arbejderne skulle bruges ved byggeriet af de mange militære anlægsarbejder og til at udvide

industriproduktionen; bl.a. aluminiumfremstillingen var vigtig for det tyske militær. For at opretholde en effektiv norsk arbejdsstyrke krævedes regelmæssige forsyninger af fødevarer udefra, dvs. fortrinsvis fra Tyskland.

I Reichskommissariatet i Oslo var man fuldt ud klar over, at Norge havde et fødevareproblem, og efterhånden som antallet af tyske tropper i Norge steg (på et tidspunkt udgjorde de 10% af befolkningen), blev situationen forværret. Den tyske løsning på fødevaremanglen var at øge den norske landbrugsproduktion. Det skulle ske ved at skifte til andre afgrøder, effektivisere produktionsmetoderne og frem for alt ved at øge det samlede opdyrkede areal. Tyskerne ønskede, at vægten blev lagt på dyrkning af korn og især kartofler. Til gengæld skulle den animalske produktion formindskes, så afhængigheden af importerede foderstoffer blev mindre.

Der viste sig problematisk at øge landbrugsarealet. En udvidelse af landbrugsjorden krævede flere resurser, bl.a. til dræning. Da Luftwaffe samtidig inddrog noget af den bedste landbrugsjord, var følgen ofte, at investeringerne i den nye landbrugsjord ikke stod mål med udbyttet. Sagt på en anden måde steg det opdyrkede areal i Norge med ca. 10%, mens det samlede landbrugsudbytte under 2. Verdenskrig var faldende. Blandt andre årsager til det faldende høstudbytte var mangel på gødning samt skiftevis meget tørre og meget våde somre.

De tyske militære og politiske myndigheder i Norge befandt sig desuden i et indbyrdes konkurrencelignende forhold, som forværrede situationen. Med henblik på Norges forsyningsituation var kompetencestriden mellem general Falkenhorst og Reichskommissar Terboven den vigtigste. Falkenhorsts bekymringer gjaldt især de militære problemer vedrørende forsvaret af Norge og opførelsen af militæranlæg, mens Reichskommissariatet, der var ansvarlig for produktionen i landet, beklagede sig over værnemagtens kortsynethed. Denne kritik gjaldt bl.a. militærets beslaglæggelse af traktorer og store opkøb af heste, der vanskeliggjorde landbrugsarbejdet og transporten af det høstede korn til kornlagrene. I videre forstand drejede det sig om, at det øgede antal tropper ikke blev fulgt af tilsvarende fødevarerforsyninger fra Tyskland.

Opgørelserne over høstudbyttet i Norge under 2. Verdenskrig er meget usikre, og de er med sikkerhed mindre, end hvad der faktisk blev høstet. Forsyningsdepartementet reg-

nede således med, at der 1943-45 blev høstet 150.000 tons kartofler, som ikke indgår i statistikken (svarende til ca. 5 % af den samlede officielle høst). Misforholdet mellem de officielle opgørelser og den egentlige produktion skyldtes især landbrugets for lave indberetninger, at landbrugernes eget forbrug øgedes samt nordmændenes store interesse for at opdyrke egne parceller med kartofler og grøntsager, den såkaldte matauken.

Det norske landbrug, som overvejende bestod af små enheder, havde været hårdt ramt af kriser i 1920'erne og 1930'erne. Følgerne for landbruget havde været en omfattende gældsætning. Den store efterspørgsel på landbrugsvarer under 2. Verdenskrig fik den følge, at bønderne kunne udbetale eller afdrage store dele af disse lån. Landbrugets velstandsstigning betød også et større forbrug i landbofamilierne.

Fiskeriet

Mens Reichskommissariatets planer for landbruget gik ud på, at det hovedsagelig skulle producere til det norske hjemmemarked og de tyske soldater i Norge, skyldtes den store interesse for fiskeriet mulighederne for øget eksport til Tyskland. Allerede før 2. Verdenskrigs udbrud var Norge blandt Tysklands største leverandører af fisk, og det var denne rolle, man indså, kunne udnyttes yderligere. Problemet var bl.a., at det tyske erhvervsfiskeri allerede i 1940-41 var faldet til en fjerdedel af førkrigsproduktionen, samtidig med at man erkendte, at fiskeprodukter, bl.a. fiskeolie, var et meget værdifuldt kosttilskud til den tyske befolkning. Da den norske fiskeriekseport var på sit højeste i perioden september 1940 til august 1941, eksporteredes mere end 300.000 tons norsk fisk til Tyskland, hvilket svarer til en tredobling af førkrigseksporten. Det var især torsk og sild, enten frisk, saltet, i form af fiskeolie eller for torskens vedkommende tørret, der havde betydning. Som modydelse for fiskeriekseporten modtog Norge bl.a. korn og sukker samt brændstof fra Tyskland.

Den norske produktion af dyrefoder fremstillet af fisk bortfaldt stort set, hertil var resurserne for sparsomme og fisk for værdifulde som menneskeføde. Efter 1941 faldt fiskefangsterne støt gennem resten af krigen. Det fiskeri, der i lille skala havde foregået fra småbåde, fortsatte, mens manglen på redskaber og brændstof gjorde det vanskeligt at gennemføre

fiskeri fra større både. Fiskenetene var som regel produceret i Storbritannien og USA, og materialer til reparation var svære at skaffe. Dertil kom, at fangstområderne ved flådehavnene blev indskrænket, samtidig med at risikoen for havgående fiskeri blev øget. Hvis nogle kuttere endelig stod til søs, var det tilmed ikke sikkert, at de kunne få tilstrækkeligt med forsyninger ombord til, at de kunne nå de ønskede fiskepladser. Opgørelserne over fiskefangsten er desuden usikre. For beboerne ved de norske kyster har privat fangst utvivlsomt betydet en del som supplement til krigsernæringen.

Resultaterne af den tyske fødevarerpolitik

Set ud fra de mål, som Reichskommissariatet havde sat for den norske landbrugsproduktion og for fiskeriet, var den tyske fødevarerpolitik i Norge en fiasko. Som det skete i Danmark, betalte Tyskland høje priser for landbrugsvarerne, men i modsætning til i Danmark var det ikke nok at give højere priser, og heller ikke den tvangsaflevering af korn, som blev gennemført fra 1944, eller de tvangsslagtninger, som også blev gennemført på tysk foranledning, øgede landmændenes afleveringslyst.

Det tager tid at omlægge en landbrugsproduktion, og resultatet af omlægningerne lader sig ikke måle med det samme, men først efter nogen tid. Sammen med en vis produktionsmæssig konservatisme gjorde det, at det efter de første krigsår stod tydeligt for de norske landbrugere, at de investeringer, som omlægningen krævede, på længere sigt ikke lønede sig. Hertil var tidsperspektivet for kort. Samtidig var der en mulighed for at tjene penge ved at sælge „fra porten“, og for mange landmænd betød krigen en velstandsstigning, der gav dem en hidtil uset grad af handlefrihed. Under 2. Verdenskrig var landmændene som følge af den store efterspørgsel og det knappe udbud blandt de bedst stillede i det norske samfund, økonomisk såvel som ernæringsmæssigt. En anden årsag til de lave afleveringstal fra landbruget kan være den heroisme, der for en del nordmænd var forbundet med at forhindre levering af forsyninger til tyskerne. Kontrolmuligheden over for landbrugerne blev samtidig besværliggjort, fordi de norske landbrug traditionelt var små og lå spredt.

handelsaftaler man kunne forvente, at Tyskland ville gå med til, og dermed hvilke varer man i fremtiden ville kunne importere. Et andet problem, man skulle tage stilling til, var, at fødevarerlagrene ikke var nået at blive fordelt rundt i landet; størstedelen befandt sig i og omkring de store byer. Man frygtede, at koncentrationen af fødevarerlagrene ville kunne friste de tyske myndigheder til beslaglæggelser. Det gjaldt derfor om at sprede forsyningerne. I Direktoratet stod man endvidere over for et vanskeligt valg, når det gjaldt rationeringen: Skulle man vælge små rationer, hvorved lagrene kunne strækkes længere, eller skulle man snarere give store rationer, hvilket kunne give problemer, når lagrene hurtigere slap op? Man valgte den sidste løsning, fordi man dermed håbede, at nordmændene kunne bevare en ernæringsmæssig forsvarlig tilstand længst mulig, og at Tyskland ville kunne levere tilstrækkeligt med kulhydrater, dvs. korn og mel, senere hen i krigen.

Efter at sukker og kaffe i oktober 1939 var blevet rationeret, fulgte rationering af praktisk talt samtlige fødevarer. I det første krigsår drejede det sig om alle importerede madvarer samt mel og melprodukter, smør, margarine, sirup og kaffeerstatning. I løbet af 1942 fulgte kød, flæsk, æg, mælkeprodukter og om sommeren tillige grøntsager og kartofler. Som den sidste varegruppe blev fisk i november 1943 rationeret, og dermed var alle fødevarer i handlen rationeret.

Som en følge af at man valgte at give de relativt høje rationer, slog manglen på dagligvarer allerede igennem i 1941. Fødevaremæssigt var 1942-44 den mest anstrengte periode. I løbet af 1944 voksede håbet om en snarlig afslutning på krigen, og måske endnu vigtigere var husmødrene blevet bedre til at udnytte de sparsomme resurser.

Rationering og vareknaphed satte sit præg på de norske middagsborde; der blev spist mindre kød, flæsk, mælkeprodukter, æg, fedtstoffer og sukker. Til gengæld spiste man mere groft, mere fisk, flere grøntsager, og fremfor alt spiste nordmændene flere kartofler. I en undersøgelse af en række Oslofamiliers spisevaner under krigen, fandt man, at kartoffelbruget pr. person i gennemsnit var ca. 600 g dagligt. I nogle af de undersøgte familier spiste hvert familiemedlem mere end et kg kartofler om dagen! Energien i nordmændenes ernæring kom fra kulhydrater og protein og kun i lille grad fra fedt.

Færre kalorier

Sammenligner man ernæringsforholdene i det krigsramte Europa, stod det bedst til i Storbritannien, Tyskland og Danmark. Derefter fulgte lande som Norge, Finland, Holland og Belgien, der alle nogenlunde kan sammenlignes. Værst så det ud i Polen, Serbien og Grækenland, hvor der reelt var hungersnød.

I en sammenligning foretaget i 1941 ligger nordmændenes beregnede energiindtag fra rationerede varer lavere end i Tyskland. For bl.a. hårdtarbejdende, gravide og børn var der dog indført ekstra rationer. Rationeringen siger imidlertid ikke noget om, hvad befolkningen faktisk spiste. Særligt mod krigens slutning opstod der i byerne stadig oftere tilfælde, hvor der ikke var madvarer at købe, uanset om man havde rationeringsmærker eller ej.

Efter at rationeringen omfattede alle væsentlige fødevarer, og manglen på mad for alvor satte ind, måtte nordmændene på forskellig vis supplere deres rationer. Kalorierne kunne fx stamme fra de grøntsager og kartofler, man selv dyrkede. Frøene til dyrkning af grøntsagerne blev bl.a. leveret af Norgeshjælpen, der i 1943 og 1945 bidrog med i alt 3½ tons frø og læggekartofler. Desuden foregik der en betydelig sortbørs-handel, hvis omfang det er vanskeligt at fastslå, men for brødet's vedkommende anslog man kort efter krigen, at det havde udgjort 20% af forbruget. Dertil kom de fødevarer, der er gået til de byboere, som var heldige at have familie eller gode venner på landet.

Målt i kalorier spiste nordmændene ca. 15% færre kalorier under krigen end før, men tallet dækker over meget store variationer. I Norge betød krigen en forbrugsfremgang for landmændene, som hovedsagelig skete på bekostning af bysamfundene. De sociale konsekvenser af fødevaremanglen var, at landet og de områder, hvor fiskeriet stod stærkt, fik øget økonomisk betydning i forhold til byen. Velstandsstigningen i landbruget nåede også land- og skovarbejdere.

I løbet af 1940 forsvandt arbejdsløsheden stort set. Ved krigsudbruddet var arbejdsløshedstallet 30-40.000, men efterhånden som tyskerne iværksatte civile og militære anlægsarbejder, produktionen af erstatningsvarer kom i gang, og den voksende tyske hær skulle holdes forsynet, kom så godt som alle i arbejde. Det betød en social udjævning, som

især skete mellem de tidligere fattige landdistrikter og velbjærgede byer, men også i byerne oplevedes en vis social nivellering. På den ene side var arbejdsløsheden afskaffet, og de dårligst stillede dermed hjulpet. På den anden side oplevede alle sociale lag en generel tilbagegang. Det tilsyneladende paradoksale i at alle fik det dårligere, men færre rigtig skidt, er af en norsk historiker formuleret som: „Utarming, men slutt på fattigdommen“.

Fordelingen af hjælpen

Nordmændene havde god brug for hjælp udefra, og i Danmark lykkedes det at samle penge ind til hjælpearbejdet og sende fødevarer til Norge, men hvordan blev fødevarerne fordelt? I modsætning til et tilsvarende svensk hjælpearbejde overlod man ikke spørgsmålet til de norske forsyningsmyndigheder, men valgte at holde fordelingen fri for officiel indblanding. Hvad var grunden til dette, og hvordan sikrede man sig, at maden fra Danmark kom dem til gode, der havde behov for det?

Gavepakker

Norgeshjælpen sendte varer til Norge på to måder: Enten var der tale om store samlede engrosforsendelser, der blev fordelt i mindre portioner af nordmændene, eller også sendte Damekomitéen individuelt adresserede gavepakker. Hvem der skulle modtage gavepakkerne, blev bestemt i Damekomitéen, og blandt dem, der kunne komme i betragtning, var bl.a. skolebørn og eventuelle norske slægtninge. Gennem speditører som fx O. Evensen i København eller organisationer som Damekomitéen kunne man mod betaling få sendt gavepakker, hvis man havde udførselstilladelse fra Direktoratet for Vareforsyning, hvortil der krævedes dokumentation for slægtskab med den norske modtager. I 1940 boede der i Danmark mere end 6100 personer, som var født i Norge, og dertil kom danskere med norsk familie, der også havde mulighed for at sende gavepakker.

For Damekomitéen var det største fordelingsmæssige problem at få etableret et samarbejde med en norsk speditør, som kunne opbevare gavepakkerne, indtil der blev reageret på de anvisninger om en *'danskepakke'*, som firmaet sendte ud.

Denne del af Norgeshjælpen foregik hovedsagelig i samarbejde med speditjonsfirmaet Jacob Natvig & Co. i Oslo, der i denne forbindelse bedst kan sammenlignes med et pakkeposthus.

Engrosforsendelser

For at kunne fordele engrosforsendelserne krævedes der en anden og mere omfattende organisation. I januar-februar 1942 var Borghild Hammerich for første gang på Damekomitéens vegne rejst til Norge på en art forretningsrejse. Formålet var at opnå kontakt med kredse, der kunne stå for fordelingen af det stigende antal danske varer samt at danne sig overblik over, hvilke varer der var behov for. Den første, hun skabte kontakt til, var Margrethe Hals-Olsen og Gudrun Collett, der fra vinteren 1941-42 havde organiseret en mindre uddeling blandt nødstedte Osloborgere. På rejsen blev der også taget kontakt til biskop Eivind Berggrav, hvis engagement i den såkaldte kirkekamp om nazificeringen af den norske kirke var kendt i Danmark. Da Damekomitéen besøgte Oslo, rasede kirkekampen mellem Nasjonal Samling og de norske biskopper anført af Berggrav på sit højeste, men det fik imidlertid ikke direkte betydning for Norgeshjælpen.

Biskoppen foreslog en norsk præst, Dagfinn Hauge, som kontaktperson og tillidsmand for hjælpearbejdet. Hauge var kort tid forinden blevet udnævnt til fængselspræst på Akershus i Oslo, der blev brugt som politisk fængsel, foruden at være præst i Lilleborg Sogn i Oslo. Overlæge Haakon Sæthre, der allerede var i kontakt med Gudrun Collett og Margrethe Hals-Olsen, blev den fjerde tillidsmand.

Herefter er det ikke muligt i detaljer at følge opbygningen af fordelingsapparatet i Norge, men efter Margrethe Hals-Olsens død i september 1942 var de tre øvrige tillidsfolk i hovedsagen ansvarlige for hver deres del af Norgeshjælpen: Haakon Sæthre blev foregangsmand for hjælpen til syge, Gudrun Collett arbejdede med at skaffe forsyninger til fængslerne, mens Dagfinn Hauge iværksatte en uddeling gennem sognet, som blev kopieret i alle de byer, hvor Norgeshjælpen blev aktiv. Allerede i november 1943 var der arbejde i gang i mindst 18 byer, og da hjælpearbejdet var på sit højeste, var der 110 tillidsmænd i 38 norske byer. Hvordan rekrutteringen fandt sted, vides ikke, men det skete muligvis ved

De store danske engrosforsendelser blev ved ankomsten til Norge ompakket i mindre portioner. Fotografiet fra Lilleborg Kirke i Oslo viser norske kvinder i færd med at inddele Ramona, et smørepålæg, der fortrinsvis blev lavet af gulerødder, i mindre pakker, som fordeltes blandt 15.000 skolebørn.

anbefalinger fra andre tillidsmænd, så der var nogenlunde sikkerhed for, at det var hæderlige folk, som stod for maduddelingerne.

Den absolut største fordeling af fødevarer skete gennem menighederne. Forsyningsnettet blev efterhånden opbygget, ved at udvalgte præster i de norske kirker blev tillidsmænd for Norgeshjælpen. I sognene og deres menighedspleje var der allerede en organisation med god lokal kontakt, og i den kunne Norgeshjælpen indpasses. Præsterne og menighedsplejerne havde god mulighed for at overskue forholdene i sognet med hensyn til, hvem der mere end andre savnede fødevarer. Samtidig var kirkernes og menighedshusenes kældre og lofter brugbare lagerlokaler for madvarerne fra Danmark. Kirkerne tjente også som ompakningssteder, fx Lilleborg Kirke i Oslo, hvor man i selve kirken inddelte de store engrosforsendelser i mindre pakker.

Tillidsmændene var fordelt over de fleste byer i Norge. Hovedvægten af fordelingerne var lagt på de større byer i Syd- og Vestnorge med den absolut største fordeling i især Oslo samt Bergen og Stavanger. Det var da også bybefolkningen i de større byer, som var hårdest ramt.

Der findes ikke nogen planer over, hvordan fordelingsarbejdet præcist var organiseret. Det skyldes for det første, at der ikke var nogen, der havde forudset, at arbejdet ville blive så omfattende, og derfor havde planlagt organisationerne på forhånd, og for det andet havde de enkelte tillidsmænd

Norske byer, hvor
Danskehjælpen var
aktiv:

Arendal

Askim

Bergen

Brevik

Drammen

Eidanger

Fana

Frederikstad og Kråkerøy

Grimstad

Halden

Hamar

Haugesund

Horten

Kongsberg

Kongsvinger

Kragerø

Kristiansand

Kristiansund

Larvik

Lillehammer

Moss

Namsos

Narvik

Notodden

Odda

Porsgrunn

Rjukan

Sandefjord

Sarpsborg

Skien

Solum

Stavanger

Steinkjer

Tromsø

Trondheim

Tønsberg

Ålesund

meget lille indbyrdes kontakt. Der var heller ikke noget kontor eller nogen egentlig Danskehjælpsorganisation i Norge. Bortset fra kontakten til fx Dagfinn Hauge kendte de enkelte tillidsmænd ikke til omfanget eller udbredelsen af den samlede Danskehjælp. Tillidsmændene arbejdede individuelt, stort set udelukkende på opdrag fra Damekomitéen, og arbejdet var præget af selvforvaltning. Fra Danmark modtog tillidsmændene fødevarer og direktiver, og derefter var det op til dem selv at beslutte, hvordan de løst formulerede retningslinjer skulle føres ud i livet.

Vejledningen for uddeling

I et fortroligt notat fra 1943 med overskriften „Den fremtidige ordning“ fra Borghild Hammerich til Dagfinn Hauge blev uddelingerne inddelt i A-hjælp, B-hjælp, C-hjælp osv. På dette tidspunkt var hjælpearbejdet blevet så omfattende, at det var nødvendigt at indskærpe tidligere mundtlige instrukser, og det er også muligt, at Damekomitéen ønskede at ændre den hidtidige uddelingspraksis, så man mere nøjagtigt kunne hjælpe lige netop den gruppe mennesker, man ønskede. Notatet beskrev:

- A-hjælp er hjælp til dem: „... der enten sitter i fængsel eller har sine pårørende i udlandet, har mistet sin stilling, sin formue og sitt hjem, er syke, nedbrudt eller på annen måte slått ut av krigen.“ Mange af dem, som var berettigede til A-hjælp, fik hjælp direkte gennem gavepakkeforsendelserne, eller ved at der blev udvekslet navne mellem Søkvæsthuset, Dagfinn Hauge og tillidsmændene, så de, der ikke var på gavepakkelisterne, kunne få del i engrosforsendelserne. A-hjælpsmodtagerne kan inddeles i to hovedgrupper: efterladte og fængslede. Familier, hvor manden var fængslet, flyttet til Sverige eller var i handelsflåden, blev ofte hjulpet med gavepakkeforsendelserne eller evt. modtog familien midlertidig hjælp gennem menighedsplejen, indtil den kom på Damekomitéens gavepakkeliste i København.
- B-hjælpen, eller Børnehjælpen, havde til formål at komme de børnerige, fattige familier til undsætning. Synlige initiativer som børnebespisningen viste, hvor nogle af de mange varer fra Danmark blev kanaliseret hen. Derved

håbede man at aflede noget af opmærksomheden fra A-hjælpen, der pga. uddelingerne til bl.a. politiske fangers pårørende kunne tænkes at falde de tyske myndigheder for brystet.

- C-hjælpen, også kaldet Dansk Diethjælp, var under ledelse af læger og skulle bidrage med mad til syge og rekonvalescenter. Ifølge Damekomitéen skulle Diethjælpen, ligesom børnespisningerne, bortlede noget af opmærksomhed fra A-hjælpen.
- D-hjælp: hjælp til gamle og svagelige.
- E-hjælp bestod af hjælp til særlig udsatte grupper. Det drejede sig ofte om intellektuelle, som Damekomitéen anså for at have særlig svære vilkår som følge af krigen. Det blev understreget i notatet, at denne del af hjælpen skulle holdes på et forholdsvist beskedent niveau.
- F-hjælp var bespising af studerende ved Oslo Universitet.
- Funktionærhjælp. Foruden de ovennævnte hjælpeformer begyndte man i april 1945 et program, som skulle støtte lavtlønnede norske funktionærer.

A-hjælp: politisk hjælp?

I de familier, hvor forsørgeren var væk enten pga. fængsling i Norge eller Tyskland eller fx flugt til Sverige, var situationen med henblik på at skaffe fødevarer kritisk. Det politiske motiv til at hjælpe de efterladte bestod i, at de udvalgte var modstandsorienterede. Det lykkedes mere eller mindre åbenlyst at få smuglet fødevarer ind til en del af de nordmænd, der sad fængslet. Det drejede sig bl.a. om mad til fangelejrene Falstad ved Trondheim og til Grini samt fængslerne Akershus og Møllergaten 19 i Oslo. Fødevarerne fra Danmark indgik som supplement til maden i de overfyldte fængsler og blev enten smuglet ind af norsk personale, gennem bestikkelse eller uddelt forholdvis åbenlyst ved gudstjenester og lignende. Maden til fængslerne kom enten fra menighedsplejerne eller i Oslo fra et illegalt fødevarerlager, som var oprettet på Ullevål Sygehus af lægen Haakon Sætre.

Omfanget af hjælpen til fængslerne er umiddelbart svært at måle, bl.a. fordi en del af fødevarerne blev anonymiseret, sådan at de ikke kunne spores tilbage til Danmark. Mod slutningen af okkupationen var fængselshjælpen blevet ganske omfattende og kunne måles i flere tons pr. måned. Efter kri-

gen er tillidskvinden Gudrun Collett blevet nævnt som en af dem, der var mest aktive i hjælpen til dem, der var gået under jorden.

Foruden de store forsyninger til familier og de mindre til fængsler forekom der efter al sandsynlighed uddelinger til modstandsgrupper, men det er svært at vurdere, hvor meget der var tale om. Kort efter befrielsen i Norge indsamledes forskellige rapporter fra pakkestederne i Oslo. Fra Vaterlandskirken meddelte man i maj 1945, at: „Vi har hele tiden støttet hjemmestyrkerne med matvarer, ikke mindst pålegg og flesk. Likeledes har vi så ofte det var anledning til det sendt forsyninger til fangene på Grini og andre steder.“ Udsagnet er imidlertid nedskrevet meget sent, og man kan forestille sig, at man har gjort sig umage med at understrege, hvordan man hjalp den vindende side i krigen, og det er desuden ikke angivet, hvor meget der var tale om.

Efter befrielsen understregede man i Damekomitéen, at Norgeshjælpen hele tiden havde været på den 'rigtige' side. Det er utvivlsomt sandt, men problemet er, at al form for modstandsaktivitet i Norge blev indregnet i dette billede. Det gjaldt den civile modstand, der også kendes som holdningskampen, og som især kom til udtryk over for Nasjonal Samling og deres forsøg på at ensrette det norske samfund efter nazistisk mønster, og det gjaldt den militære undergrundsorganisation, særlig Milorg. Milorgs rolle var tilbagetrukket, og dens vigtigste opgave var at forberede sig til aktion, når befrielsen kom.

B-hjælp: danskesuppen

Bespisningen af skolebørn med havresuppe blev en af de største succeser for Norgeshjælpen. Idéen var opstået blandt norske tillidsmænd, som var bekymret for børnenes helbredstilstand, som siden krigens begyndelse var blevet forværret. Ved at uddele suppe til børnene i skoletiden håbede man at kunne hjælpe de børnerige og økonomisk mest belastede familier. Allerede et halvt år efter at initiativet var begyndt i foråret 1943, fik mere end 46.000 norske børn dagligt varm suppe fra Norgeshjælpens suppestasjoner, og alene i Oslo blev ca. 15.000 elever bespist.

Suppespisningen blev et samlingspunkt for eleverne. Mange af Oslos skoler var blevet beslaglagt til brug for de tyske

soldater, og der var i stedet skabt læsesteder rundt omkring i Oslo, hvilket betød, at klasserne måtte flytte lokale mange gange i løbet af en dag. Havresuppe og senere betasuppe, en slags ærtesuppe, blev uddelt i halv- og kvartlitters portioner. De enkelte læsesteder havde bestemte afhentningssteder for suppen, således at man undgik, at der var for langt mellem kogested og læsestuer. Fra 1943 var aluminiumsuppekopper, som hang bag på skoletaskerne, et meget almindeligt syn i de større byer. Danskesuppen begyndte i Oslo, men bredte sig efterhånden til næsten alle større norske byer.

Tillidsfolkene koncentrerede sig om skoleeleverne, men afhængigt af lokale forhold blev der også delt suppe ud til børn, som var uden for den almindelige folkeskolealder. I Bergen blev fx 1000 ældre elever dagligt bispist med dansk havresuppe. Fra foråret 1944 blev der i Oslo, foruden suppen til skolerne, uddelt 6000 portioner om dagen til børn under den skolepligtige alder samt 1500 portioner til arbejdere og funktionærer.

Omkostningerne til brændsel og transport i Norge blev oftest betalt af kirkerne, og det var frivillige, der arbejdede med at koge suppen. Dagfinn Hauge sammenlignede gavepakkerne med skolesuppen og konkluderede i et brev til Borghild Hammerich den 20. februar 1945: „Det lar sig ikke negte at mest glede har vi av skolesuppen. Den er lik for alle og gleden er umiddelbar og uforbeholden.“ Skolesuppen blev snart Norgeshjælpens mest kendte engagement, og fordelingen var, at børnene var med til at synliggøre Norgeshjælpens nyttige

Skolesuppebespisning i et bibliotek i Oslo. Skolesuppen blev udleveret fra de såkaldte suppestasjoner. Herfra hentede udvalgte elever suppen i store beholdere, hvorefter suppen blev uddelt i de enkelte klasser.

virkning. Billedet af glade norske skolebørn med suppe fra Danmark blev efterhånden knyttet sammen med den danske indsats i Norge og udnyttet ved indsamlingerne i Danmark.

Hvor mange kg af varerne fra Danmark lagde børnebespisningen beslag på? Til at lave en liter Danskesuppe gik der 50 g havregryn, 10 g tørmælk, 10 g sukker og fem g ovomaltine eller salt. Hvis man antager, at 50.000 norske børn fik ½ liter suppe hver dag, 25 dage om måneden fra 1943 til 1945, giver det over 22 millioner liter havresuppe. Det svarer til et vareforbrug på rundt regnet 1100 tons havregryn, 225 tons tørmælk, omkring 225 tons sukker og 112 tons salt eller ovomaltine. Det betyder, at selv om børnebespisningen var Norgeshjælpens kendteste engagement, var dens andel af de samlede forsendelser forholdsvis beskeden. Målt i kg vejede de varer, som medgik til at fremstille Danskesuppen, kun omkring 5 % af de samlede forsendelser.

Arbejdet med skolesuppen var administrativt besværligt. Dels var der problemerne med at skaffe tilstrækkeligt med kogesteder, et problem, der var særlig vanskeligt, fordi de tyske beslaglæggelser havde skabt lokalemangel, dels blev det stadig vanskeligere at finde kogemuligheder, efterhånden som rationeringen skærpedes. I en periode ved årsskiftet 1944-45 blev der helt lukket for gassen, hvorefter suppen mange steder blev kogt på brændekomfurer.

C-hjælp: de syge

En anden udsat gruppe, der på grund af krigen var hårdt stillet med hensyn til fødevarer, var de syge. Blandt problemerne var, at kaloriemanglen og manglen på mad, der let kunne fordøjes, gjorde det vanskeligere at blive rask efter sygdom.

I sommeren 1943 oprettede en række norske læger Dansk Diethjælp, der fik sine fødevarer gennem Damekomitéen. Gennem lægerne fik patienterne et diætkort, som gav adgang til særlige uddelinger fra menighedsplejernes fødevarerlagre. I hovedsagen var det overladt til lægerne at udstikke retningslinjer for diætkosten, og da der i forvejen var ret stor opmærksomhed om de syge, blev indsatsen fra Dansk Diethjælp koncentreret om sygdomme, som mere eller mindre direkte havde med kosten at gøre. Det drejede sig om undervægtige patienter med en af følgende sygdomme: diabetes (sukkersyge), mave- og tarmlidelser og folk med kroniske in-

fektioner. Desuden var der hjælp til børn, der var syge. Diabetikere kunne tildeles et kg flæsk om måneden, sådan som datidens medicinske viden foreskrev, hvorimod de øvrige patienter fik hjælp via danske meltildelinger eller i specielt alvorlige tilfælde uddelinger af æg og smør.

På trods af de temmelig detaljerede og præcise forskrifter må man forestille sig, at lægerne har kunnet fravige reglerne ved at uddele efter skøn, og under alle omstændigheder var fordelingsprincipperne forskellige fra by til by. En anden form for uddeling fandt sted fra Oslo Helseråds tuberkuloseafdeling, hvorfra tuberkulosepatienterne modtog fødevarerpakker, der indeholdt mel og gryn, men i nogle tilfælde også ost, flæsk og tømælk. I begyndelsen af april 1945 kunne nordmænd med diabetes afhente 10 kg kål gratis hos grønthandlerne i Oslo. Foruden fødevarer bidrog Norgeshjælpen også med medicin. I februar 1943 afsendtes fx 15 kg askorbinsyre og 750.000 afføringspiller. Den magre kost skabte mange problemer.

I Oslo, hvor hjælpearbejdet for de syge havde størst omfang, blev der fra juli 1944 til april 1945 uddelt lidt over 415 tons fødevarer til C-hjælp, hvoraf en del af fødevarerne blev sendt til omkringliggende kommuner som Asker, Lillestrøm og Bærum. I Bergen, hvor Norgeshjælpen allerede var sat ind fra foråret 1942, var mængderne, byens størrelse taget i betragtning, forbløffende store: ca. 270 tons, hvortil kom 168.000 æg i løbet af krigen.

D-hjælp: de gamle

Den norske okkupation ramte de gamle og svagelige hårdt, men alligevel fik denne del af Norgeshjælpen aldrig noget stort omfang og det på trods af, at det tidligere omtalte fortløbende notat faktisk prioriterede hjælpen til de gamle højt. Hvad skyldtes den manglende indsats? For det første er det muligt, at en del ældre fik madvarer gennem C-hjælpen. Det var tilfældet i Bergen, hvor alderdomssvækkede havde mulighed for at modtage mad gennem hospitalsuddelingerne.

Den væsentligste årsag til, at de gamle ikke kom i første række, var dog, at fødevarerhjelpen fra Sverige, *Svenskehjælpen*, havde arbejdet mere målrettet med de ældre, end man havde i Damekomitéen. Det svenske hjælpearbejde havde på mange måder samme karakter som det danske, men den

Uddeling af varer til syge og svagelige fra Dansk Dietthjælp i Oslo 1943/44. Dietthjælpen var oprettet på initiativ af norske læger, og den blev et værdifuldt tilskud til en af de grupper, der var hårdest ramt, de syge. I modsætning til fx gavepakkerne, hvis fordeling blev dirigeret fra København, kunne man med Dietthjælpen arbejde meget målrettet, fordi fordelingerne beroede på de lokale lægers skøn.

havde et mere officielt præg. Uddelingen skete i samråd med norske hjælpeorganisationer gennem Damekomitéer rundt omkring i Norge. Særligt blev der lagt vægt på de ældre samt børnene. Omfanget af *Svenskehjælpen* lader sig nogenlunde måle med Norgeshjælpen.

E-hjælp: de værdigt trængende

Damekomitéen modtog en del breve fra faglige organisationer, der ønskede at hjælpe fagfæller i Norge. Det drejede sig fortrinsvis om akademikere og intellektuelle. Disse værdigt trængende, som Damekomitéen udtrykte det, fik hjælp gennem E-hjælpen eller kollegahjælpen. I kredsen omkring Norgeshjælpen var sympatien stor for de norske åndsarbejdere, som man i social og anden henseende kunne sammenligne sig med. Disse værdigt trængende blev defineret som „... de mennesker krigen har rammet og slått ned [på] blandt de intellektuelle og folk som har set bedre dager og som det måske vil være vanskelig å hjelpe gjennom menighetene.“ E-hjælpen blev først og fremmest gennemført med gavepakker sendt direkte fra Danmark, ofte efter anvisning fra kolleger i Danmark.

F-hjælp: studenterne

For at afhjælpe nogle af de problemer, som fødevaremanglen i Norge betød for de mange tilrejsende studenter i Oslo, støt-

tede Damekomitéen Universitetet i Oslos fællesspisning. I begyndelsen drejede det sig især om varer til kogning af suppe, og også mange andre steder i Norge blev studerende bespist med havresuppe, ofte fra den almindelige skolesuppe. Efterhånden blev der mere jævnlige forsyninger til studenterne af Norgeshjælpens forskellige fødevarer. Da studenterbespisningen i 1943 var på sit højeste, omfattede den ca. 5000 studenter. Bespisningen af studenterne ophørte, da Reichskommissar Terboven den 30. november 1943 arresterede ca. 1200 studerende og lukkede universitetet.

Hverken E- eller F-hjælpen fik altså noget stort omfang.

Funktionærhjælpen

I 1945 begyndte Norgeshjælpen et nyt initiativ. De arbejdere i Norge, der havde hårdt fysisk arbejde, kunne have svært ved at spise sig til tilstrækkelig megen energi. Man havde forsøgt at tage højde for problemet i rationeringsordningerne ved, at fx fiskere og skovarbejdere fik ekstra madtildelinger. Nogle af de udsatte grupper ville der særligt være brug for, når Norge skulle genrejses efter krigen, og de erhverv, man ville støtte med madvarer, var netop nogle af dem, man især anså for at være vigtige for samfundets opretholdelse. Fra norsk side arbejdede man med planer om at udvide hjælpen til alle nordmænd inden for en række erhverv med en årsindkomst på under 7000 kr. Den første såkaldte funktio-

Kogningen af havresuppe til de norske skolebørn foregik rundt om i de større norske byer, og med få undtagelser skete det i skolekøkkener eller hos private. Blandt undtagelserne var Christiania Dropsfabrik, som pga. de manglende leverancer af især sukker, havde både ledig kapacitet og faciliteterne til at koge mange tusind liter havresuppe.

Ernæring og sundhed i Norge

Det argument, der oftest blev benyttet under Norgeshjælpens indsamlinger i Danmark, var, at ernæringsituationen i Norge var meget alvorlig. Men hvilken rolle spillede de danske varer fra Norgeshjælpen i den almindelige fødevarer-situation? Det er en almindelig og udbredt antagelse, at der er en sammenhæng mellem ernæring og sundhed: får man for lidt at spise, bliver man syg. Men blev nordmændenes sundhedstilstand ændret, fordi man under krigen fik anderledes kost?

Sunde krigsår?

Under 2. Verdenskrig blev der i Norge foretaget en del punktundersøgelser af ernæringsforholdene. På baggrund af en af disse konkluderede en norsk mediciner kort efter krigen, at „... as regards food, Norway got off surprisingly lightly from the war and occupation.“ I en senere undersøgelse konkluderede han, at okkupationstidens ernæring havde været god for folkesundheden, bl.a. var antallet af dødsfald som følge af hjerte-kar-sygdomme faldet. Medicineren mente, at det skyldtes den spartanske livsførsel og navnlig, at der blev spist mindre fedt.

I 1968 nåede en anden nordmand imidlertid til en anden konklusion: Der var tværtimod grund til at tvivle på, om kostændringer havde indflydelse på forekomsten af og dødsfald som følge af hjerte-kar-sygdomme. De udsving, sygdomsstatistikken viste, skyldtes andre forhold. Tidligere havde man nemlig benyttet en metode for bestemmelse af sygdomme, som var fælles for hele Norden, men fra 1941 overgik man til en international standard. Samtidig var registreringen af dødsårsager i 1939 blevet overført fra de lokale fylkeslæger til Statistisk Sentralbyrå i Oslo. Det betød

bl.a. en ændring i, hvad der blev opfattet som hoved- og biårsag ved dødsfald, og det medvirker til, at talmaterialet før og efter 1941 dårligt kan sammenlignes.

I 1990'erne undersøgte socialmedicineren Anders Gogstad, om nordmændene havde oplevet positive effekter af kostændringerne under 2. Verdenskrig. Gogstad ville efterprøve, hvad han kaldte „Myten om den gode helse under krigen“. Han kom til de samme resultater som undersøgelsen fra 1968, og han kunne tilføje, at generelle kostændringer, fx nedsættelse af fedtindholdet i kosten, først lader sig aflæse i statistikken efter 10-15 år. For hjerte-kar-sygdommenes vedkommende kan man allerede i 1941 se et fald i antallet af tilfælde, og selv om ernæringssituationen i Norge på det tidspunkt nok var alvorlig, var den ikke kritisk. Gogstads konklusion var, at: „Myten om krigstidens gode helsetilstand og sunne livsstil må umiddelbart og effektivt avlives.“

Der er altså mange grunde til at være mistænksom over for det ofte gentagede udsagn om, at nordmændene aldrig har været sundere, end de var det under 2. Verdenskrig.

Sygelighed

Men hvordan så det ud med nordmændenes sygelighed under krigen? Hvilke sygdomme ramte hyppigst, og kender man forklaringen på, at nogle sygdomme blev hyppigere, mens der blev færre af andre? På den ene side var der tale om en tydelig stigning i antallet af sygdomstilfælde, når det gjaldt bl.a. mave-tarm-sygdomme, difteri, syfilis og gonorré. På den anden side var der et fald i antallet af dødsfald forårsaget af hjerte-kar-sygdomme og af sukkersyge. Mangelsygdomme som skørbug og engelsk syge var sjældne, og tuberkulose-tilfælde endda mindre hyppige end før krigen.

På nogle områder betød de ændrede ernæringsforhold en forbedring af folkesundheden. Da der så godt som intet sukker var at få, kunne tandlægerne, især for børnenes vedkommende, konstatere færre kariestilfælde, og sukkermanglen og det lave fedtindhold i kosten betød samtidig, at der blev færre overvægtige

Men det var de negative effekter af forsyningsforholdene, der var i overtal. De norske distriktslæger fulgte udviklingen på nært hold, og de rapporterede, at der fra 1942 til 1944 var arbejdere med hårdt fysisk arbejde, der havde svært ved at få

tilstrækkeligt med kalorier, samt at mange patienter klagede over vedvarende sult- og træthedsfølelser og udmattelse. Desuden forekom der ofte unaturligt høje vægttab, ligesom søvnløshed og kuldefølelser var en almindelig del af den norske krigshverdag. Mange kvinder led desuden af menstruationsforstyrrelser. For næsten alle disse skavanker gælder det, at det var den dårlige fødevarer-situation, der var den bagvedliggende årsag.

Antallet af tilfælde med smitsomme infektionssygdomme steg også. Det skyldtes bl.a. den øgede smittefare som følge af de mange tyske soldater. Den eksplosionsagtige stigning i antallet af kønssygdomme var en følge af den seksuelle kontakt mellem de tyske soldater og de norske kvinder.

Blandt de største trusler mod folkesundheden var den dårlige hygiejne. I en årsberetning skrev sundhedsmyndighederne: „... mangelen på offentlige varme bade er i mange distrikter en alvorlig hemsko for rensligheten (...) Fra alle deler av landet klages det over at de ekstraordinære forhold har fået uheldige virkninger ...“ Rationeringen af sæbe, brændselsmidler og tøj var blandt de vigtigste årsager til hygiejneproblemet.

Dødelighed

Under 2. Verdenskrig steg dødeligheden i Norge. Stigningen var størst i byerne og tydeligst for mænds vedkommende. Stigningen skyldtes, at de såkaldte voldsomme dødsfald steg i forhold til før krigen. De voldsomme dødsfald dækkede bl.a. arbejdsulykker, mord og selvmord. Fraregner man disse voldsomme dødsfald, er der faktisk tale om et fald i antallet af dødsfald sammenlignet med før krigen.

Statistikken viser en stigning i dødeligheden for børn i alderen 1-4 år. Derimod faldt antallet af dødfødte børn, og med undtagelse af en lille stigning i 1944 fortsatte spædbørnsdødeligheden med at falde.

Der findes ikke nogen enkel forklaring på disse tilsyneladende forskellige tendenser. At spædbørnsdødeligheden faldt, skyldtes muligvis, at man fra sundhedsmyndighedernes side lagde stor vægt på at bekæmpe tuberkulose gennem kampanjer, der særlig var rettet mod mødre med småbørn. I det hele taget var man i sundhedsvæsenet meget optaget af de sundhedsmæssige problemer, der kunne opstå for spæd-

børnene. Andre årsager til de forskellige statistiske ændringer var, at befolkningens brug af sundhedsvæsenet og af lægerne blev ændret. En undersøgelse fra Laksevåg viser, at sammenholdt med før krigen steg antallet af besøg, der skyldtes infektioner samt børneundersøgelser, mens bl.a. psykiske lidelser samt muskel- og knoglelidelser i mindre grad var årsag til, at man opsøgte lægen. De mange tilsyneladende modsatrettede signaler, som sygdomsstatistikken giver, viser under alle omstændigheder, at man skal benytte den med varsomhed.

Sammenhængen mellem ernæring og sundhed

„Som vi vet, ble det heldigvis ikke hungersnød i virkelig forstand, men mangelen på mat, det at folk fikk for lite å spise, har formodentlig vært en av de viktigste årsakene til den nedsatte motstandskraft mot sykdommer. Man kan derfor med rette si at folk indirekte er døde pga. underernæring, fordi de med en bedre kost ville klart seg mot sykdommer som de nå er bukket under for.“ Ordene stammer fra en tale fra 1945 som medicinaldirektør Karl Evang holdt i Den Norske Lægeforening kort efter krigen. Sammenhængen mellem fejlernæring og sygdom er dog ikke helt så entydig, for samtidig med at der er enighed om, at der findes en sammenhæng mellem sygdom og ernæring, er denne sammenhæng også overordentlig kompliceret. Ernæringstilstanden hos et menneske påvirker efter al sandsynlighed sygdomsforløbet på fire måder:

- modtagelighed over for smitte
- hvor alvorligt sygdommen udvikler sig
- varigheden af sygdommen
- dens udfald

Det lader til, at ernæring har betydning for immunsystemets evne til at modstå sygdomsangreb. Men det kommer an på hvilken type sygdom, der er tale om. Det er almindeligt accepteret, at et menneskes ernæringstilstand er en medvirkende årsag til, at en patient bliver smittet med fx tuberkulose, mens ernæringssituationen kun har meget lille indflydelse på, om man angribes af kopper. Det lader samtidig til, at sammenhængen mellem ernæringstilstand og sygdom er

stærkest, når det drejer sig om personer, der er stærkt underernærede, mens det vanskeligt lader sig påvise, når der er tale om lettere former for fejlernæring, som det trods alt var tilfældet i Norge under 2. Verdenskrig.

Sammenhængen mellem ernæring og sygdom synes mere sikker, når det drejer sig om længden af sygdomsforløbet, hvor alvorligt sygdommen udvikler sig, og om der opstår skadevirkninger som følge af sygdommen. Med hensyn til længden har en del sygdomme endvidere symptomer, som påvirker ernæringstilstanden i negativ retning. Det drejer sig bl.a. om sygdomme, hvor diaré er et symptom. Patienten kan i disse tilfælde have vanskeligt ved at indtage tilstrækkeligt med føde. Samme problematik genfindes i andre mave-tarm-sygdomme. Som vi tidligere har set, var det bl.a. antallet af denne type sygdomme, der steg.

Dansk statsstøtte og tysk viden

Det var først efter befrielsen, at omfanget af Norgeshjælpen blev almindelig kendt i Danmark, og at der havde været tale om mange millioner indsamlede kroner og flere tusinde tons fødevarer, overraskede de fleste. Blandt de spørgsmål, man stillede til det overraskende store hjælpearbejde var bl.a., hvordan det kunne lade sig gøre at transportere så mange fødevarer til Norge, uden at tyskerne greb ind. Tyskland kontrollerede Danmarks og Norges handelsforhold, og derfor kan det forekomme mærkeligt, at de tyske myndigheder ikke var vidende om den danske eksport. Var den tyske styring alligevel så forholdvis svag, at 32.000 tons fødevarer stort set ubemærket kunne bringes til Norge, eller kendte tyskerne i virkeligheden til omfanget af Norgeshjælpen? Hvis de gjorde, hvorfor greb de så ikke effektivt ind?

Handelsaftaleudvalget

Som tidligere beskrevet gav den danske stat store beløb til Norgeshjælpen allerede i 1944, men fra tidligt i 1945 accelerede bidragene, og staten indgik i direkte forhandlinger med de tyske myndigheder om hjælp til Norge. Gennem Udenrigsministeriet havde staten i januar 1945 indgået en aftale med Damekomitéen om at benytte Norgeshjælpen til at skaffe dansk mad til Norge. Fødevarernes transport skulle Norgeshjælpen sørge for og varene gives til de norske forsyningsmyndigheder som en folkegave. Men inden aftalen kunne komme på plads, skulle den ligesom andre forhold, der vedrørte danske handelsforhold, behandles i Regeringsudvalget vedrørende dansk-tyske forhold – det, der i daglig tale blev kaldt handelsaftaleudvalget.

Fra mødereferaterne ved vi, at Alex Walter fra det tyske ernæringsministerium på flere møder i handelsaftaleudvalget i efteråret 1944 havde fremhævet, at der var behov for, at den danske sukkereksport til Norge blev forøget. Lederen af den danske forhandlingsgruppe, afdelingschef i Udenrigsministeriet, M.A. Wassard, mente imidlertid ikke, at ønsket kunne imødekommes, bl.a. fordi sukkerroehøsten i 1944 havde været mindre end normal. De danske forbrugere måtte samme jul undvære en ekstra sukkerration, og da det den 18. december kom frem, at der til gengæld var uddelt ekstra rationer i Norge, vakte det irritation hos de danske forhandlere. Ved mødet den 18. december var chefen for Reichskommissariatets fødevarer- og landbrugsafdeling, dr. Blankenagel, til stede. Han mindede om, at situationen i Norge var alvorlig fx havde man i Norge kun kartofler nok til at dække $\frac{2}{3}$ af det, der var foreskrevet til rationering.

Den 7. marts 1945 behandlede udvalget endnu engang sukkerspørgsmålet. De tyske myndigheder ønskede stadigvæk større danske udførsler, end de danske forhandlere kunne gå med til. Der var dog større danske sukkerudførsler på vej, for allerede næste dag forelå et notat om, at de danske myndigheder gennem Norgeshjælpen ville udføre 4000 tons sukker, som der ikke ville blive opkrævet betaling for i Norge. For de danske forhandlere var det vigtigt at vise, at det var en gave og ikke almindelige eksport. Fra tysk side blev det udtrykt, at man værdsatte tilbuddet om hjælp.

Øget statshjælp

På et møde i regeringsudvalget den 16. marts 1945 ønskede de danske forhandlere igen at sende fødevarer til Norge, ud over hvad der allerede var aftalt. Denne gang drejede det sig om 1200 tons flæsk og 1000 tons smør. Fra dansk side påpegede Wassard, at set på baggrund af danske udførsler til Tyskland på 500-600.000 tons svinekød forekom ønskerne meget beskedne. Desuden ville, hævdede Wassard, et eventuelt tysk afslag få negative konsekvenser for produktionen i Danmark. I første omgang afviste Walter det danske ønske. Der var, fremførte han, tale om en meget stærk forøgelse af Norgeshjælpen, samtidig med at forsyningssituationen i Tyskland var kritisk. Han lovede dog at fremlægge sagen i Berlin.

På næste møde, som blev afholdt fire dage senere, var det stadig uklart, om de tyske myndigheder ville acceptere udførslen. Om Norgeshjælpens leverancer fremhævede Wassard, at: „Alle betydende kredse i landet stod bag disse ønsker“ og videre, at: „Efter hvad der forelå oplyst, var forsyningssituationen i Norge meget slet, og henede, hvor man føler sig stærkt knyttet til den norske befolkning, ønskede man at hjælpe.“ Over for dette indrømmede Walter, at kødforsyningen til Norge var dårlig, men da de danske kødleverancer til Tyskland i de forløbne måneder generelt havde været faldende, modsatte han sig. Medvirkende til de tyske forhandlers negative indstilling var, at Blankennagel, der igen deltog i mødet, var modstander af leverancerne, samt at man mente, at der lå politiske overvejelser bag danskernes ønsker om udførsler.

Efter at Walter havde forelagt sagen i Berlin blev udførslerne med nogle få forbehold tilladt, og det blev understreget, at det var en forudsætning, at vareleverancerne ikke blev udnyttet til propaganda. Baggrunden for denne indskærpelse fra tysk side var, at man var opbragt over, at nogle forøgede brødkornleverancer fra Danmark til Norge kort forinden var blevet slået stort op i de danske aviser. Tyskerne ønskede under ingen omstændigheder, at det skulle se ud som om, de ikke havde kontrol over situationen. I aviserne var det nærmest blevet fremstillet, som om det var dansk hjælp til det underkuede Norge, men sagen var jo, at ingen større udførsel af varer kunne finde sted, uden det var forelagt tyskerne.

Den 21. marts deltog nordmændene Schei og Helgeby som repræsentanter for den norske handelsdelegation. Helgeby henstillede indtrængende til, at man leverede så mange fødevarer som muligt fra Danmark til Norge, for i praksis var Danmark det eneste land, man endnu fik leverancer fra, og ernæringssituationen var meget ringe. Derefter fremsatte den norske delegation en række ønsker om levering af bl.a. 3000 tons smør.

Blot tre dage herefter spurgte Walter, om danskerne havde noget svar på de norske leveringsønsker. Fra dansk side så man sig ikke i stand til at udføre de ønskede mængder æg, kartofler, ost, mælkekonserves eller grøntsager. Til gengæld tilbød man at udføre 4000 tons smør. På baggrund af, at der allerede var udført 1000 tons smør, mindede Walter om, at nordmændene blot havde ønsket 3000 tons. Dermed ville de

danske udførsler reelt være meget større, end nordmændene selv havde foreslået. Wassard gentog, at det var et udbredt dansk ønske, at denne udførsel blev gennemført, og ligesom det havde været tilfældet i marts, ønskede man at udføre 1200 tons flæsk, enten som gave gennem Den Norske Damekomité eller mod betaling gennem den svenske Norgeshjælp. Walter lovede at forelægge sagen i Berlin, men sagen blev ikke siden drøftet. På de følgende møder i handelsaftaleudvalget var Walter ikke tilstede. Afslutningen på krigen nærmede sig.

På udvalgets sidste møde den 4. maj, hvor der kun deltog danske medlemmer, enedes man om at opretholde leverancerne til de tyske værnemagtsstyrker i Norge. Begrundelsen var, at det ellers kunne gå ud over de norske forsyninger. På mødet deltog også landstingsmedlem og præsident for Landbrugsrådet, Henrik Hauch. Han støttede Wassards ønske om fortsat levering og gentog, at nordmændenes forsyninger ikke måtte rammes.

Blandt de danske embedsmænds udtalelser er det værd at hæfte sig ved de gentagne argumenter om, at det var et meget udbredt ønske i befolkningen at hjælpe Norge med madvarer. Interessen og orienteringen mod Norge og norske forhold var meget tydelig, og referaterne fra udvalgmøderne var nærmest politiske manifestationer. Med krigens afslutning i sigte gjaldt det om at bekende kulør og vise sympati med nordmændene, som havde mærket krigen hårdere end danskerne. Den tidligere danske tilbageholdenhed, som havde gjort, at det høje danske forbrug kunne opretholdes, blev sat til side, og en del af fødevarerne blev givet som gave.

Fra tysk side var det bemærkelsesværdigt, hvor stor interessen var for en øgning af danske forsyninger til Norge. Det gjaldt for mange af de besatte områder i Vest- og Nordeuropa, at man lokalt i besættelsesforvaltningen arbejdede for, at regionerne var velforsynet med fødevarer. Dette gjaldt måske i særlig grad for Danmark og Norge. Ved at opretholde en nogenlunde tilfredsstillende forsyningssituation håbede man på at kunne undgå strejker og uro samt bevare en produktiv arbejdsstyrke.

Tyske krav i Norge

Den sene og forholdvis beskedne tyske opmærksomhed omkring Norgeshjælpens vareudførsler blev modsvaret af ihærdighed, når det kom til fordelingen af varerne i Norge. Første gang, der var udsigt til problemer, var i juni 1943, da Damekomitéen via Foreningen Norden fik besked om, at de tyske myndigheder havde den norske Nasjonalhjelpen i kikkerten. Nasjonalhjelpen var blevet oprettet i 1940 af Administrationsrådet som en paraplyorganisation, der havde til opgave at formidle og koordinere humanitært arbejde i Norge. „Målet for for denne omdannelse er, at Nasjonalhjelpen i endnu højere grad end tidligere skal have karakter af at være upolitisk.“ Denne besked kom fra den rigsbefuldmægtigedes kontor i Danmark og var underskrevet af Paul Barandon, der var stedfortræder for Werner Best, den tyske rigsbefuldmægtigede i Danmark.

Omdannelsen af Nasjonalhjelpen skulle bl.a. ske ved indsættelsen af personer til overvågelse af arbejdet, og Foreningen Norden fik desuden besked på at sende lister til Nasjonalhjelpen over, hvem der modtog gavepakker. Barandon forlangte endvidere, at de forskellige danske initiativer til hjælp for Norge skulle etablere et fælles kontor, der varetog forhandlingerne med de tyske og norske myndigheder, sådan som det allerede var tilfældet for den svenske Norgeshjælp. Beskeden fra den rigsbefuldmægtigedes kontor var altså klar nok: Man ville have kontrol med hjælpearbejdet, samtidig med at en oversigt over modtagere af hjælpen kunne sikre, at uddelingerne ikke blev givet med et politisk motiv.

Omkring den 20. september 1943 opdagede tyske soldater ved et tilfælde, at der i Tøyenkirken og Vaterlandskirken i Oslo blev opbevaret varer, der var beregnet til uddeling gennem Norgeshjelpen. Som følge af episoden blev varerne beslaglagt og overgivet til Nasjonalhjelpen. De to kirkers præster, Hammerstrøm og Røstad, blev den 25. oktober udspurgt af Sverre Riisnæs, der foruden at være Nasjonal Samlings justitsminister var blevet indsat som præsident for Nasjonalhjelpen. Beslaglæggelsen skyldtes fortrinsvis, at Riisnæs og, ifølge ham selv, de tyske myndigheder ikke på forhånd kendte til Norgeshjælpens eksistens og uddelingspolitik. Riisnæs fortalte præsterne, at tyskerne havde pålagt ham at skaffe kontrol over de danske varers anvendelse. Ud over

at Riisnæs ønskede lagrene flyttet til steder, der var under Nasjonalhjelpens opsyn, havde han tillid til præsterne. Han var indforstået med, at hvis Norgeshjælpens inddragelse i Nasjonalhjælpen gav anledning til indvendinger fra de danske givere, måtte spørgsmålet tages op til revision. Hammerstrøm og Røstad henviste til, at de fik deres retningslinjer fra København, og at spørgsmål om en ændring af hjælpearbejdet måtte drøftes med Damekomitéen eller hovedtillidsmanden Dagfinn Hauge.

Den efterfølgende samtale mellem Hauge og Riisnæs den 1. november 1943 foregik ifølge den norske præst i en behagelig tone. Hauge fik lejlighed til at forklare Norgeshjælpens private karakter, og han mente, at konsekvensen af, at Norgeshjælpen blev underlagt Nasjonalhjælpen, ville være, at arbejdet ophørte. Riisnæs spurgte, om også præster, der støttede Nasjonal Samling, kunne deltage i arbejdet. Efter at Riisnæs havde hørt Hagues forklaringer, stillede han sig tilfreds med en forespørgsel hos Damekomitéen om muligheden for kontrol af uddelingerne gennem Næringsdepartementet. Det lader ikke til, at Riisnæs forfulgte sagen med særlig stor iver, og sagen var sandsynligvis opstået på tysk foranledning. Samtalen blev afsluttet ved, at Riisnæs sagde: „Det er jeg som får ubehagelighederne med dette. Dere får bare gleden ved å dele ut.“

Samme måned blev direktør Fridtjof Heyerdahl, der var præsident for Norsk Røde Kors, kontaktet af Riisnæs. Justitsministeren ønskede, at Heyerdahl, der stod for at skulle rejse til København, skulle forelægge Damekomitéen kravet om, at der blev udleveret lister over gavepakkemodtagerne.

De tyske forsyningsmyndigheder tog i november 1943 selv affære, da Blankennagel fra landbrugs- og fødevaraefdelingen i Oslo opsøgte ægteparret Hammerich i København. Kravene var de samme; Blankennagel ønskede indsigt i, hvem der modtog gavepakkerne, og stillede forslag om en form for kontrol med de fremtidige forsendelser. Igen blev det forklaret, at det ville være uforeneligt med Norgesfondens og Damekomitéens private karakter, hvis Næringsdepartementet eller Nasjonalhjælpen blev inddraget. Dog var man åben for, at Næringsdepartementet ved Nicolai Schei kunne give råd og vejledning over for Damekomitéen. Det var en rolle, som Schei i realiteten allerede besad. Det var i øvrigt

samme Schei, der tog del i de før omtalte forhandlinger i handelsaftaleudvalget i København.

Øget konfrontation

I løbet af foråret 1944 var en række tillidsmænd i Norge blevet udspurgt af tyske politifolk om Norgeshjælpen, og da det lykkedes Borghild Hammerich at opnå udrejsetilladelse, kom hun i løbet af sommeren til Norge, hvor hun blev indkaldt til møde hos Blankennagel. Under overværelse af Karl Ohm fra det tyske sikkerhedspoliti, SIPO, og direktør Schei bad Blankennagel igen om indsigt i, hvem der optrådte på listen over modtagere af gavepakkerne. I et forhør med Borghild Hammerich senere på sommeren hos Ohm blev fronterne trukket op. Ohm beskyldte bl.a. Damekomitéen for at støtte terrorister og spioner. På de fortsatte tyske krav om udlevering af modtagerlister henholdt Borghild Hammerich sig til, at der allerede var rygter i omløb i Danmark om, at varerne kom tyskerne til gode. Det var jo, mente hun, imod, hvad giverne havde til hensigt. Der blev ikke udleveret nogen lister, og konflikten forblev uløst. Det var tydeligt, at både Nasjonal Samling og især de tyske myndigheder mistænkte Norgeshjælpen for, at gavepakkerne blev uddelt politisk, og flere gang beklagede man sig over, at samme modtager fik mere end en pakke. Politisk hjælpearbejde, der indirekte var rettet mod nazismen og Tyskland, var naturligvis uacceptabelt.

I august 1944 fik speditioonsfirmaet Jacob Natvig & Co. i Oslo besked fra det tyske politi om at tilbageholde gavepakkerne fra Damekomitéen. I alt blev mere end 20.000 gavepakker forhindret i at blive uddelt i denne og følgende måned. Den direkte årsag til, at pakkerne skulle beslaglægges, kendes ikke, men den 17. august havde direktør Schei været til samtale hos Ohm. Som et absolut minimumskrav havde Ohm forlangt, at Schei påtog sig kontrollen af pakkelisterne, så man sikrede sig, at en modtager ikke fik mere end én pakke. Damekomitéen bøjede sig for kravet, hvilket bl.a. skete, fordi man nærede tillid til Schei. Efter at Schei havde gennemgået en række af listerne, blev 500 pakker frigivet, men resten af pakkerne blev fortsat tilbageholdt.

Den 14. september accepterede Damekomitéen, at Næringsdepartementet blev rådgiver for Damekomitéen. Efter flere forhandlinger kunne Jacob Natvig & Co. den 14.

oktober endelig meddele, at alle pakker nu var frigivet. En del af pakkerne, bl.a. nogle indeholdende æg, var fordærvede og måtte kasseres. Resten fordeltes gennem menighedsplejen. Det betød, at mange af pakkerne ikke nåede dem, de var tiltænkt, men værre var det, at der i Danmark var opstået rygter om, at tyskerne havde inddraget de danske varer til eget forbrug. Rygterne var alvorlige, bl.a. fordi Damekomitéen pga. presseforholdene ikke havde mulighed for effektivt at gendrive påstandene.

Også efter frigivelsen af august- og septemberpakkerne fortsatte de tyske krav om adresselisteudlevering. I oktober 1944 tog Ohm til København, hvor han besøgte ægteparret Hammerich. Med sig bragte han et krav om, at Damekomitéen fremover højst måtte sende 2500 månedlige enkeltpakker til Norge. Ægteparret protesterede med henvisning til, at det jo var muligt at sende pakker til norske internerede i Tyskland. Til slut bøjede de sig dog for kravet. Det er uvist, hvor længe begrænsningen var i kraft, men det kan have været en del af baggrunden for, at Borghild Hammerich i januar 1945 ikke længere fandt, at gavepakkerne var det rigtige middel for Norgeshjælpen.

Omfanget af den tyske kontrol

Det er svært at vurdere, hvor meget tyskerne vidste om gavepakkerne. I november 1944 fandt man i Damekomitéen øjensynlig situationen så alvorlig, at der blev trykt advarsler til de danske givere om, at enkeltgavepakkerne var under det tyske sikkerhedspolitiske kontrol. Dette gjaldt dog hverken forsendelserne til de internerede norske officerers slægtninge eller den såkaldte kollegahjælp. Den tyske kontrol blev efter alt at dømme ikke opretholdt gennem resten af krigen.

Julepakkerne beslaglægges

Omkring årsskiftet 1944-45 søgte de tyske politimyndigheder atter at få indsigt i, hvem der fik gavn af Norgeshjælpen. Foruden gavepakkerne drejede det sig nogle få steder også om uddelingerne af engrosforsendelserne, hvilket bl.a. skete i Skien syd for Oslo. Præsten Henrik Seip blev spurgt, om der blev taget politiske hensyn ved menighedsplejens uddeling; om også folk, der sympatiserede med Nasjonal Samling kun-

ne få hjælp, eller om Tysklands fjender blev særligt begunstiget?

De fleste af Norgeshjælpens tillidsmænd blev på dette tidspunkt opsøgt af tyske politifolk. Det gjorde, at hovedtillidsmanden Dagfinn Hauge fik travlt med at besvare telefonopkald og breve fra præsterne, men nogle større problemer førte det ikke til. Der var enkelte eksempler på beslaglæggelser af gavepakker, men de blev alle forholdsvis hurtigt frigivet. Når politiet kendte til, hvem der var tillidsmænd, skyldtes det, at dr. Ohm inden jul havde sat som betingelse for den videre pakkeuddeling, at han fik udleveret navnene på Norgeshjælpens tillidsmænd samt fik at vide, hvor mange pakker der blev sendt til hver enkelt by.

På trods af de mange politibesøg vurderede Dagfinn Hauge i midten af januar, at mulighederne for den videre uddeling var gode. Optimismen var bl.a. begrundet med, at der kun i ét tilfælde var blevet sat magt bag de tyske krav. I det tilfælde havde Ohm konfiskeret listen over julepakkemodtagerne, men Hauge hæftede sig ikke særligt ved Ohms konfiskation.

Blandt det, der medvirkede til Hauges optimisme, var et brev fra Henrik Ofstad, som var præst i Trondheim. I brevet beklagede Ofstad sig over de tyske krav om indsigt i uddelingerne og bad sig på den baggrund fritaget for at være tillidsmand. På trods af brevets indhold og en kritik af de hårde, ulønnede vilkår for en tillidsmand, der måtte kæmpe med utilstrækkelige forsyninger og utilfredse modtagere, mente Dagfinn Hauge, at: „... Ofstad har skrevet et svært klokt og nyttigt brev.“

Brevet kan være aftalt på forhånd mellem Hauge og Ofstad, men under alle omstændigheder kunne Norgeshjælpen med brevet i hånden for første gang dokumentere, at de tyske politimyndigheders fremfærd truede med at standse maduddelingen. Truslen om at stoppe hjælpearbejdet kunne højst sandsynligt bruges i en forhandlingssituation med Ohm, fordi en egentlig standsning af madhjælpen ikke var i tysk interesse. Foruden det ernæringsmæssige spørgsmål ville det være et tysk prestigetab, hvis tyskerne var årsag til, at nødhjælpsarbejde til børn og syge blev forhindret.

Norgeshjælpens nytte

Allerede i 1943 kendte de norske og de tyske myndigheder til Norgeshjælpens arbejde. Samme forår var bespisningen med skolesuppe begyndt, og de første tyske beslaglæggelser fandt sted i september det år. Både i Danmark og i Norge havde de tyske forsynings- og politimyndigheder al mulighed for i grove træk at kende til, hvor meget der blev udført fra Danmark. Detaljerne kendte de muligvis ikke, men det var sådan set også uden interesse. Så længe Tyskland var nogenlunde forsynet, var det også i tysk interesse, at Norge fik tilført madvarer. Det var altså hverken omfanget eller selve det, at der blev sendt dansk mad til Norge, der var anstødsstenen for de tyske myndigheder, tværtimod ønskede man flere forsyninger til Norge. Set med tyske øjne var problemet, at dele af uddelingerne så ud til at blive givet med politisk sigte. Når de tyske myndigheder reagerede forskelligt i Danmark og Norge, skyldtes det først og fremmest frygten for, at Norgeshjælpens varer blev fordelt blandt antinazistiske grupper. Indsamlingsarbejdet i Danmark blev åbenbart ikke betragtet som så politisk skadeligt, at man ønskede at gribe ind.

Grundlæggende havde de tyske, de danske og de norske myndigheder den samme interesse i at opretholde tålelige ernæringsforhold i Norge. Motiverne bag den fælles interesse lå imidlertid milevidt fra hinanden. De danske embedsmænd og politikere tillod Damekomitéens udførsler, fordi der var et fødevareoverskud i Danmark. Dette overskud ville enten blive udført til Tyskland, idet de tyske myndigheder næppe ville acceptere højere danske rationeringer, eller man kunne lade varerne afskibe til Norge. Om varerne endte i Tyskland eller for statens penge blev sendt til Norge, var pga. clearingkontoen økonomisk set ligegyldigt. Da staten begyndte at støtte Norgeshjælpen, var udsigterne for videre dansk landbrugsproduktion desuden forholdsvis lyse. At Tyskland stod til at tabe krigen, gjorde det endvidere særligt populært at støtte nordmændene.

Da den store statsgave skulle ekspederes i marts og april, var de tyske forhandlere skeptiske, men skal man tro den tyske forhandler, skete det ikke på grund af selve størrelsen af udførslerne, men fordi de danske leverancer til det hjemmetske marked havde været faldende; Tysklands behov skulle dækkes først. Alligevel var situationen i Norge så vig-

tig, at man tillod de første store udførsler. Forhandlingerne om statsudførsler i april blev som nævnt aldrig ført til ende.

De tyske myndigheder i Norge behandlede til at begynde med Norgeshjælpen som et forsyningsmæssigt anliggende, der hørte under først de norske, siden de tyske ernæringsmyndigheder. Fra sommeren 1944 blev de tyske problemer i forhold til hjælpens uddeling varetaget af de tyske politimyndigheder. Tyskerne var bekymret for, at uddelingerne favoriserede modstanderne af Det Tredje Rige. Desuden drejede det sig om at sikre, at hjælpen også blev givet til NS'ere og tyskenlige nordmænd, og endelig var det vigtigt, at Norgeshjælpen ikke blev benyttet til at skabe antitysk propaganda. Meldingerne om en politisk fordeling af Norgeshjælpen må have været vedholdende, når man tager den tyske indsats for at modvirke dette i betragtning. Forsøget fra tysk side på at kontrollere gavepakkefordelingen mislykkedes i hvert fald indtil oktober eller november 1944, og derefter er det usikkert, om gavepakkerne faktisk kom under tysk kontrol.

Hvor omfattende eller hvor langvarig kontrollen herefter blev, vides ikke. Det er ligeledes usikkert, om tyskerne afslørede tilfælde, hvor hjælpen blev givet politisk. Det tyske dilemma var, at hvis de satte kravet om modtagerlister igennem, risikerede de, at hjælpearbejdet ville blive mærkbart mindre eller helt forsvinde, og for de tyske myndigheder var der politisk og økonomisk mange fordele ved, at det fik lov til at fortsætte.

Norgeshjælpens betydning

Blandt det, der umiddelbart virker mest forbløffende ved Norgeshjælpen, er måske, at den blev til i en krisetid. På trods af at levevilkårene for et flertal af danskerne blev forringet, var der hos mange en vilje til at yde et bidrag til nordmændene. Efterhånden nåede man i den danske centraladministration også til en erkendelse af, at Norge skulle hjælpes, og fra 1944 blev det i stigende grad staten, der finansierede de fødevarerforsendelser til Norge, som blev formidlet gennem Damekomitéen. Dermed blev det første gang, at den danske stat gav storstilet støtte til hjælpearbejde i udlandet.

Når hjælpearbejdet kunne vokse så voldsomt og gnidningsløst, som det gjorde, var det fordi de mange forskellige interesser, der knyttede sig til Norgeshjælpen ikke kom i direkte indbyrdes konflikt.

De danske givere havde mange forskellige motiver til at give bidrag. Den folkelige baggrund for Norgeshjælpen var bl.a., at der eksisterede en følelse af fællesskab mellem danskere og nordmænd. Fællesskabsfølelsen omfattede dels en historisk og kulturel tilknytning, dels det skæbnefællesskab, som indledtes med den tyske besættelse den 9. april 1940. Interessen for alt, hvad der var nordisk, blomstrede i Danmark under besættelsen, og Norge var særlig interessant, fordi besættelsesmagten var den samme som i Danmark. Støtten til Norgeshjælpen blev en sympatitilkendegivelse over for nordmændene og en lettelse af den samvittighed, som blev stadigt mere plagsom for mange danskere, jo tættere man kom på et tysk nederlag. Danskernes støtte til Norgeshjælpen fungerede som en kompensation for, at Danmark var kommet relativt let over krigen. Et andet motiv til at støtte var humanitært, idet man vidste, at Norge i høj grad manglede fødevarer. Særligt mod slutningen af krigen var der des-

uden et politisk motiv, da man sympatiserede med, hvad man opfattede som heroisk kæmpende nordmænd, der stædigt modsatte sig nazificering.

For de danske myndigheder var der også mange interesser for og motiver til at tillade og finansiere Norgeshjælpen. For politikerne og embedsmændene gjaldt det, at de også var præget af den folkelige stemning, der indebar medfølelse med det norske folk. Fra politisk side ønskede man, at statens bidrag til Norgeshjælpen skulle være et signal om, at man også her bekymrede sig om de norske forhold. Ud fra rene økonomiske betragtninger var det for staten endvidere underordnet, om fødevarerne blev udført til Tyskland eller Norge; begge dele var ensbetydende med tab. Endelig betød udsigten til en snarlig afslutning på krigen, at den usikkerhed, der havde hersket om størrelsen af de tyske udførsler og det danske landbrugs leveringsevner, forsvandt.

Et andet overraskende forhold ved Norgeshjælpen er, i hvor høj grad de tyske myndigheder kendte til den. Efter befrielsen var der en naturlig interesse i at lade Norgeshjælpen fremstå som semi-illegal, men tyskerne kendte til størsteparten af arbejdet. Selv om de danske varer kunne have været brugt i Tyskland, havde de tyske ernæringsmyndigheder en interesse i den norske forsyningssituation, og dermed at Norge fik tilført fødevarer fra Danmark. Tyskerne fokuserede især på, hvordan gavepakkerne blev fordelt, og man havde mistanke om og søgte at hindre, at Norgeshjælpen gik til dem, der var gået under jorden. Desuden ville man sikre sig, at norske nazister ikke blev forfordelt. En tredje tysk bekymring vedrørte de danske statsforsendelser i foråret 1945, som man betingede sig ikke blev brugt til antitysk propaganda i Danmark.

Hjælpens virkning

Det er meget svært at give noget svar på, om der var færre, der blev syge, fordi de havde fået fødevaretilskud fra Danmark. At nogen skulle have overlevet alene som følge heraf, er nok tvivlsomt, men uden hjælpen havde det muligvis set værre ud, hvad angår længden af sygdomsperioden, og hvor alvorligt forløbet blev. Blandt de vigtigste initiativer i denne forbindelse var Dietthjælpen, som gavned bl.a. diabetikere og patienter, hvor en del af sygdomsbehandlingen bestod af

diætkost og fødevarer som æg, hvedemel og mælk, som ellers vanskeligt lod sig skaffe. Et andet tilfælde, hvor virkningen af madhjælpen sandsynligvis virkede sygdomsforebyggende, var i de tilfælde, hvor det lykkedes at smugle madvarer ind i de dårligt forsynede fængsler og fangelejre.

Foruden at virke som propaganda for Norgeshjælpen, både i Danmark og i Norge, havde den omfattende bespisning af skolebørn med suppe lavet af varer fra Danmark en alvorlig baggrund; siden 1920 var norske skolebørn år for år blevet gennemsnitligt højere, men i 1943, samme år som suppen første gang blev uddelt, blev det registreret, at børnenes gennemsnitlige højde var faldet i forhold til tidligere år. Særligt slemt så det ud til at ramme børn i voksenalderen. Sammenligninger af børns gennemsnitlige vægt før og efter krigen viste endnu større problemer: En fjerdedel af alle børn var undervægtige. Efter 1943 fortsatte børnenes gennemsnitlige vækst, men om det skyldtes dansk og svensk hjælp, den større opmærksomhed, der var rettet mod børnene og deres ernæring, eller en kombination af begge dele, ved vi ikke.

De fem krigsår i Norge betød, at den gunstige udvikling mht. boligforhold, hygiejne og sygdomsbekæmpelse, der havde kendetegnet Norge siden 1920'erne, blev afbrudt. I et større perspektiv forsinkede 2. Verdenskrig imidlertid kun udviklingen uden for alvor at ændre de udviklingstendenser, der allerede eksisterede.

Arven fra Norgeshjælpen

Afslutningsvis er det rimeligt at spørge, hvilken betydning Norgeshjælpen fik på længere sigt. For de mange nordmænd, der modtog en gavepakke fra Damekomitéen under 2. Verdenskrig, betød det et kærkomment supplement til den sparsomme kost og en vigtigt psykologisk opmuntring. Ofte var pakkerne uventede og kom fra nogen, man ikke kendte. Norgeshjælpen fylder naturligt nok mere i norsk bevidsthed, end den gør i dansk. Det skyldes frem for alt taknemmeligheden over at modtage de mange fødevarer, som der var så stort behov for.

Den store norske taknemmelighed over danskernes hjælp betød, at de danskere, som efter befrielsen kom til Norge, fik en meget hjertelig modtagelse. Berlingske Tidende bragte den 14. maj 1945 en artikel om Norgeshjælpen, hvor der bl.a.

stod, at størrelsen af hjælpearbejdet ville glæde: „... de danske i Norge, som hver time på dagen bliver mødt med en hjertelig hengivenhed og en varmende venlighed, der ikke kan undgå at virke stærkt. Her er endelig en baggrund for de dybe følelser af broderskab, der strømmer dem i møde.“

Som et led i hvad nordmændene må have følt som en taknemmelighedsgæld, blev Borghild Hammerich i 1946 sammen med Hans Henrik Koch udnævnt til æresdoktor ved Universitetet i Oslo.

Andre eftervirkninger af Norgeshjælpen var arbejdet for en takkegave til Danmark, som en gruppe fremtrædende tillidsmænd i Norge stod bag. Indsamlingen mundede bl.a. ud i købet af ejendommen Lysebu ved Oslo i 1946 og opsættelsen af statuen *To Søstre* ved Grønningen i København i 1949. Disse gaver samt ejendommen Danebu ved Fagernes nær Lillehammer blev givet til det danske folk. Danebu drives i dag af Dansk Folkeferie som et feriecenter.

Sideløbende hermed blev der oprettet en dansk-norsk samarbejdsorganisation, der skulle fastholde og udbygge det fællesskab, man havde oplevet under krigen. Startkapitalen i Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde, som oprettedes i marts 1946, blev de 16 mio. norske kr. (ca. 13 mio. danske kr.), som henstod efter salget af varerne fra den danske stats „gaver“. Særligt efter købet af Schæffergården i Gentofte i 1949 har det bilaterale fond fungeret som en kulturel institution, der inden for især kunst og videnskab har fungeret som formidler af kontakt mellem Norge og Danmark. Det var i høj grad de samme personer, der havde stået bag Norgeshjælpen, som var aktive i det nydannede fond.

Stifterne af Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde følte det som tragisk, at det først var under krigen, at følelsen af fællesskab for alvor kom til syne. Efter befrielsen syntes man, at der var meget, som de to lande kunne lære af hinanden. Gensidig udveksling mellem landene har siden været et hovedformål for fondet.

Norgeshjælpens forsendelser 1941-46 i kg.

	1941	1942	1943	1944	1945	1946	total
bolcher			800	500			1 300
bouillonterninger		91	1 663	5 250	3 150		10 154
brune bønner				5 000	500		5 500
byggryn		28 000	384 165	846 000	1 250 500		2 508 665
flæsk			12 500	138 695	3 576 247		3 727 442
frø			1 451		2 000		5 451
grøntsager		3 600	8 030	700	29 045	1 000	41 375
gule ærter			10 000	157 600	120 650		288 250
gulerødder			90 000	120 000	220 000		430 000
havregryn		36 200	226 655	855 000	332 000		1 449 855
hvalkød				2 000			2 000
hvidkål			80 000		200 000		280 000
kartofler			15 000	700 000	577 700		1 292 700
knækbrød og skonroggor					18 050		18 050
kødkonserves					9 000		9 000
kødpostej				16 302	40 000		56 302
kondenseret svinekød			1 800	18 400	179 713	900	199 913
kunsthonning			200	50	25		275
leverpostej og smørepølse			700	2 627	8 691		12 018
mælkepulver			8 300	7 450	7 580		23 330
maltsaft		800	4 850	13 740	18 040		37 430
marmelade				14 364	38 210		52 574
medicin			5 903				5 903
ost		3 322	18 830	141 224	79 588		242 964
ovomaltine			3 000	32 600	31 300		66 900
Ramona		21 100	14 200	21 606	19 000		75 906
saltet lammekød				40 000	58 900		98 900
sigte- og hvedemel			188 455	1 218 414	2 857 450		4 264 319
smør		220	22 850	131 104	1 035 898		1 190 072
spæk				75 500	54 000		129 500
spegepølse		1 250	16 000	71 800	126 106		215 156
sukker			13 000	175 200	7 680 050		7 868 250
sukret kondenseret mælk			19 200	57 600	42 184		118 984
tørmælk (skummet)		3 600	46 965	193 800	166 000		410 365
tørmælk (sød)			1 350	11 100	4 500		16 950
æbler				2 000			2 000
æg			19 300	102 510	143 543	2 000	267 353
ærtemel				50 000	90 000		140 000
i alt		98 183	1 215 167	5 228 136	19 019 620	3 900	25 565 106
beredskabsvarer						5 103 000	5 103 000
æg- og gavepakker	2 597	49 062	134 482	918 027	945 504	255	2 049 927
samlet	2 597	147 245	1 349 649	6 146 163	19 965 124	5 107 155	32 738 301

Arkiver og litteratur

Arkiver

Rigsarkivet i København

Handelsministeriets ujournaliserede arkiver, 275, 2.

Den Norske Damekomités arkiv, P.O. 1005-2.

Udenrigsministeriet: gavepakker og levnedsmiddelforsendelser til Norge, 83. Nor. 45.

Udenrigsministeriet: referater af regeringsudvalgsmøder og andre referater vedr. dansk-tyske forhold, 64. Dan. 80 a.

Riksarkivet i Oslo

Danskehjelpens suppestasjoner, Pa. 394.

Universitetsbiblioteket i Oslo

Dagfinn Hauges arkiv, Ms.fol. 3982.

Den Norske Damekomités arkiv, Ms.fol. 3981.

Nikolai Ryggs arkiv, Ms.fol. 3661, VIII.

Private arkiver

Fru Christensens arkiv

Familien Hammerichs privatarkiv

Emma Petersens papirer

Schæffergårdens arkiv

Litteratur

Amelung, Erik: *Opfattelsen af „norske tilstande“ i Danmark under besættelsen*. Speciale, Københavns Universitet, Institut for Historie, 1990. Upubliceret.

Apalset, Jacob: *Heimsending av norske fanger frå Tyskland 1940-45*, Oslo 1970.

Bindsløv Frederiksen, Laurits: *Pressen under besættelsen*, 1960.

- Bull, Edvard: Norges historie, bind 13, *Klassekamp og fellesskap 1920-45*, Oslo 1979.
- la Cour, Vilhelm: *Ved vejs ende*, 1959.
- Danmarks vareudvekslings- og betalingsaftaler 1932-46, 1949.
- Dansk Røde Kors: *Beretning for 1944*, 1944.
- Direktoratet for Vareforsyning: *Vareforsyning og varefordeling under den tyske besættelse*, 1945.
- Eg-Larsen, Nicolay: Kostholdets udvikling i Norge, i *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, nr. 2, side 83-88, 1963.
- Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde: *Årbok 1946-56*, Oslo 1956.
- Forsynings- og gjenreinsningsdepartementet: *Stortingsmeldinger nr. 37; Forsyningsdepartementets virksomhet i Norge under okkupasjonen*, 1946.
- Gogstad, Anders Chr.: *Helse og hakekors. Helsetjeneste og helse under okkupasjonsstyret i Norge 1940-45*, Bergen 1991.
- Gram, Gerda: *Norske Tilstande. Norge under 2. verdenskrig*, 1986.
- Hansen, Svein Olav: Foreningene Norden 1919-94 – ambisjoner og virkelighet, i *Den Jyske Historiker*, bind 69-70, side 114-131, 1994.
- Hjeltnes, Guri: Norge i krig, bind 5, *Hverdagsliv*, Oslo 1986.
- Hoffmeyer, Henrik: Ernærings-situationen, spesielt for den dårligst stillede københavnske arbejderbefolkning. Vinteren 1941-42, i *Meddelelser fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd*, nr. 5-6, side 127-147, 1942.
- Hæstrup, Jørgen: ... til landets bedste. Hovedtræk af departementscheffstyrets virke 1943-45, bind 1 og 2, 1966-71.
- Jensen, Sigurd: *Levevilkår under besættelsen. 1940-45*, 1971.
- Kristensen, Erling: Dødelighet av hjerte-kar-sykdommer i Norge i tiden 1940-50, i *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, nr. 5, side 315-318, 1968.
- Lunn, Peter: Nutrition, Immunity and Infection, i *The Decline of Mortality in Europe*, side 131-145, Oxford 1991.
- Milward, Alan S. : *The Fascist Economy in Norway*, Oxford 1972.
- Mürer, Niels J. (red.): *Boken om Danskehjelpen*, Oslo 1947.
- Nissen, Henrik S.(m.fl.): *Gyldendals Danmarks historie*, bind 7, 1988.
- Nissen, Henrik S.(m.fl.): *Norden under 2. Verdenskrig*, 1979.
- Norske Damekomité, Den: *En takk fra Norge*, 1943.
- Norske Damekomité, Den: *En takk fra norske barn*, 1943
- Pedersen, Oluf: *Den politiske modstand under besættelsen*, 1946.
- Proceedings of the Nutrition Society*, vol. 5, 4, 1947
- Rasmussen, Hakon: Danskehjelpens virke for de syke i Norge, i *Ugeskrift for Læger*, 108 årg., nr. 7, februar, side 148-154, 1946.
- Danmarks Statistik: *Statistisk årbog 1945*, 1945.
- Sehested, Thomas: *Foreløbige studier af Den Norske Damekomitets arbejde under besættelsen*, 1995.

- Sehested, Thomas: Norgeshjælpen – Fondet for Dansk-Norsk Samarbejdes forhistorie, i *Tømret af tillid*, side 14-52, 1996.
- Sode-Madsen, Hans: Her er livets lov egoisme. De danske jøder i Theresienstadt, i *Føreren har befalet*, side 174-219, 1993.
- Statistisk Sentralbyrå: *Historisk statistikk 1978*, Oslo 1978.
- Strøm, Axel: Examination into the Diet of Norwegian Families during the War-years 1942-45, i *Acta Medica Scandinavica*, suppl. 214, vol.131, Oslo 1948.
- Strøm, Axel: *Krig og helse. Okkupasjonstidens virkninger i lys av etterkrigstidens erfaringer*, Oslo 1974.
- Strøm, Axel: Lægeforeningen under okkupasjonen, i *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, jubilæumstidsskrift, side 674-677, 1961.

Et af de største humanitære hjælpearbejder i Danmark nogensinde fandt sted under 2. Verdenskrig, hvor der dagligt i gennemsnit blev sendt mere end 22 tons fødevarer til Norge. Værdien af hjælpen svarer i dag til i alt mere end 600 mio. kr. Denne bog er den første historiske fremstilling af Norgeshjælpen.

ISBN 87-89140-16-8

9 788789 140162